

Т. Зиёев, Р. Шарифов

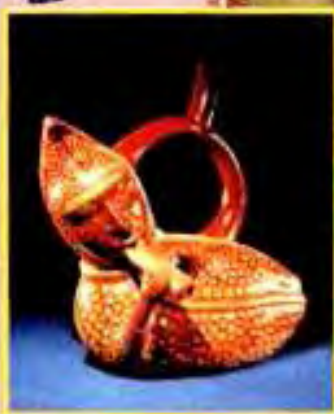

ТАЪРИХИ УМУМӢ

ТАЪРИХИ

АСРҲОИ МИЁНА

6

РҶҲИДОДҲОИ МУҲИМТАРИНИ ТАҶРИҲИ АСРҲОИ МИЁНА

224 ۋ 226

Таъсиси давлати Сосониён

457

Чанги Пирӯза ба мукобили Ҳайтолиён

500

Таъсиси давлати Франк

600 – 603

Ду тақсим шудани Хокони Турк

622

Огози зуҳури Ислому

630

Таъсиси давлати Араб

661 – 750

Ҳилофати Умавиён

722

Лашкаркаши арабҳо ба Хиндустон

750 – 1055

Ҳилофати Аббосиён

821 – 873

Ҳукмронии Тоҳириён

873 – 900

Ҳукмронии Сафориён

874 – 999

Мавҷудияти давлати Сомониён

962

Таъсиси империяи Муқаддаси Рим

988

Кабули дини масеҳи дар Рус

1095

Лашкаркаши якуми салтиби

1270

Анҷоми лашкаркашиҳои салтиби

Т.Н. Зиёев, Р.Я. Шарифов

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ АСРҶОИ
МИЁНА

китоби дарсӣ барои синфи 6

Мушовараи Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп тавсия кардааст

«САРПАРАСТ»

Душанбе

2005

Зиёев Т.Н., Шарифов Р.Я. ТАЪРИХИ УМУМӢ: ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА. Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми макотиби таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Сарпараст», 2005. – 288 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали сол	Охири сол
1					
2					
3					
4					
5					

Муаллимони мӯҳтарам!

Хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажуғишгоҳи илмҳои педагогии Тоҷикистон ирсол намоед.

МУҚАДДИМА

Ба хонандагони синфи 6

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфи 5 таърихи дунёи қадимро омӯхта, дар бораи халқу давлатҳои он замон маълумоти пурқимат ба даст овардед. Ин донишҳо ба шумо барои фаҳмидани таърихи асрҳои миёна, ки омӯзиши онро оғоз менамояд, кӯмак мерасонанд.

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, ки Шумо дар даст доред, аз оғози асри III то оғози асри XVI-ро дар бар гирифта, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи башарро инъикос менамояд. Дар ин китоб бо халқу давлатҳои вомехӯред, ки нисбат ба халқу давлатҳои дунёи қадим дар марҳалаи баландтари пешрафт қарор доштанд.

Давлатҳои асриміёнагиро феодалӣ ном мекунанд, чунки дар онҳо ҳокимияти подшоҳӣ, королӣ, императорӣ ва ё султонӣ меросию мутлақ буда, ашрофон соҳибони асосии заминҳои дигар буданд. Сохти феодалӣ дар ҳар як давлати асриміёнагӣ гайр аз нишонаҳои умумӣ хусусиятҳои хоси худро дошт, ки ба онҳо хангоми омӯзиши китоби дарсӣ шинос мешавед.

Дар ин қисмати таърихи умумӣ ба давлатҳои машҳури асрҳои миёна диққати калон дода шудааст. Онҳо симои воқеи ин даврро муайян намудаанд. Дар байни ин кишварҳо: Сосониён, Ҳайтолиён, Ҳоконии Турк, давлати Франк, империяи Карли Кабир, империяи Византия, Хилофати Араб, Сомониён, давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Ғазнавиён, Хоразмшоҳон, Ғуриён, империяи Муғул, Англия, Олмон, Русия, империяи Темур, ва Темуриён, Султони Туркҳои Усмонӣ ва давлатҳои Америка ҳастанд.

Дар китоби дарсӣ ба шумо оид ба муносибатҳои байни-ҳамдигарии давлатҳои асриміёнагӣ, идораи давлат, масъалаҳои ҷанг ва сулҳ, рушди кишоварзӣ, касбу ҳунар, тиҷорат, ба вучуд омадани олоқиҳои нави меҳнат, корхонаҳо ва пешрафти илму фарҳанг маводи фаровон пешниҳод карда шудааст.

Хуллас, таърихи асрҳои миёнаро омӯхта, Шумо аз он ҷиҳатҳои гуногуни ҷомеаи асри миёнаро дарёфта, донишу малакаи ва ҷаҳонбинии худро васеъ хоҳед кард.

БА ОМУЌГОРОНИ ФАННИ ТАЪРИХ

Ҳамкасбони гиромӣ!

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, мутобики барномаи таълими таърихи умумии нашри соли 2002 таълиф гардидааст. Мо, муаллифон, мехостем таваҷҷӯҳи шуморо ба як хусусияти ин китоби дарсӣ ҷалб намоем.

Ба шумо маълум аст, ки дар таърихи асрҳои миёна давлату давлатдорӣ мардуми форсизабон, аз он ҷумла, халқи тоҷик дорон мақоми баланд мебошад. Аз ин сабаб, дар сурати дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна инъикос накардани таърихи индавраинаи халқи тоҷик курси таърихи умумӣ аз як ҷузъи муҳимтарини худ маҳрум мешуд. Аз ин рӯ, тибқи усули робитаи байни ду курси таърих маводи курсҳои таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷики асрҳои миёнаро китоби мазкур дар ҳамгирӣ ҷо ба ҷо кардем. Ин усул имконият медиҳад, ки хонандагон нақши давлатҳои форсу тоҷикро дар таърихи башар хуб дарк карда, оид ба таърихи асрҳои миёнаи ҷаҳон дониши тому воқеӣ пайдо намоянд.

Ба Шумо ва ба шогирдонӣ Шумо дар таълим ва омӯзиши таърихи асрҳои миёна барор мехоҳем.

Муаллифон

Боби I. МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III-XII

§ 1-2. ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Аз таърихи дунёи қадим дар ёд доред, ки баъд аз парокандашавии империяи Искандари Мақдунӣ дар қисмати шарқии он якҷанд давлатҳои мустакил ташкил ёфтанд, ки дар байни онҳо калонтаринаш Порт буд. Ба қаламрави ин давлати пуриқтидору паҳновар лашкари Рим тез-тез ҳамла карда, онро хароб ва заиф мегардонд. Ҷангҳои дуру дароз бар зидди таҷовузкорони римӣ қабилаҳои юғҷӣ ва низову хархашаҳои дохилии сулолаи Аршакиён давлати Портро аз байн бурданд. Ардашери I Бобакон, ки ҳокими вилояти Истахр буд, соли 224 Аршакии охирин – Артабони V-ро шикаст дода, дар Форс ба ҳокимият соҳиб шуд. Давлати нав ташкилкардаи Ардашер номи давлати Сосониёнро гирифт.

Бобои Ардашери I Сосон ном дошта, қоҳини маъбади зардуштии Анахита буд. Номи сулолаи Сосониён ва давлати Сосониён аз номи бобои Ардашери I пайдо шудааст.

Ардашери I Бобакон баъди чанде ҳокимияти худро қариб дар тамоми Форс паҳн карда, соли 226 ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишаст.

Ардашер худро шоҳаншоҳи давлати Сосониён меномид. ӯ барои васеъ ва мустаҳкам кардани мамлакат ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ додааст. Ба Ардашери Бобакон муяссар шуд, ки тамоми мулкҳои собиқ давлати Портро ба даст дарорад. Инчунин Мод, Озарбойҷон, Сиистон, Хуросон ва як қисми Арманистонро ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад. Ба Ардашери I Бобакон ва вориси ӯ Шопури I лозим омад, ки бар зидди империяи Рим мубориза баранд. Шопури I оқибат ба лашкари Рим шикаст дода, ҳатто императори он – Валерианро асир гирифт.

ИДОРА ВА ХОҶАГИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Шоҳҳои Сосониён дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошта, давлати худро аввал аз шаҳри Тахти Ҷамшед ва баъд аз шаҳри Тайсафун истода идора мекарданд.

Мамлакат ба 18 сатрапӣ, яъне вилоят тақсим шуда, онҳоро ҳокимони аз тарафи шоҳ таъйинкарда идора мекарданд.

Ҳокимони вилоятҳо пурра тобеи шох буданд. Давлат аз тачовузи мамлакатҳои хориҷӣ тавассути артиши пурзӯр хифз карда мешуд. Дар идора кардани соҳаҳои гуногуни мамлакат мансабдорони зиёд истифода бурда мешуданд.

Сосониён ба масъалаи чамъоварии андозҳо аз аҳолии диққати ҷиддӣ меоданд. Ин корро ҳайати сершумори андозгундорон иҷро менамуданд. Дар давлати Сосониён касибӣ ва кишоварзӣ тараққӣ карда буд, ки он сабаб дошт. Эрон дар чорроҳаи тиҷоратӣ воқеъ гардида буд. Дар шаҳрҳои мамлакат маҳсулоти баландсифати касибӣ истехсол карда мешуд. Эрон дар он замон бо абрешим, газвор, моҳут, қолин, зарфҳои сафолӣ ва маснуоти заргарии худ машҳур буд. Тоҷирони сосонӣ ин молҳоро ба хориҷи кишвар бароварда, аз фурӯши он даромади калон мегирифтанд, ки як қисми ин маблағ ба хазинаи давлатӣ низ ворид мегардид.

ХАРАКАТИ МОНАВИЯ. Сарфи назар аз пешрафти хоҷагӣ дар нимаи дуюми асри III аҳволи кишоварзони эронӣ хеле вазнин буд. Ба онҳо лозим меомад, ки ба давлат андозҳои гуногуни зиёд бидиҳанд. Ба ин аҳвол гирифтӣ шудани кишоварзон бо гуноҳи амалдорон низ ба амал меомад. Онҳо бо ҳар роҳу восита аз кишоварзон андози зиёд меситониданд. Аҳли меҳнат аз вазъи вазнини худ норозӣ буд. Аз ҳамин сабаб дар мамлакат ҳаракати

Расми 1. Шох Хусрави I дар майдони набард.

ҳалқии зидди табақаҳои доро вусъат ёфт. Ба яке аз чунин ҳаракатҳо Монӣ ном шахс роҳбарӣ мекард. Монӣ аслан аз Байнанахрайн буд. Ӯ бо дар назардошти таълимоти дини зардуштӣ дар бораи муборизаи зиддиҳамдигарии ду қувва – Хурмуз – нерӯи некхоҳ ва Аҳриман – нерӯи бадхоҳ, тартиботи мавҷудаи ҷомеаи Сосониёнро зери танқиди саҳт гирифт. Монӣ дини давлатии зардуштия ва урфу одатҳои мавҷудаи барои халқ зарарнокро рад намуда, зидди боигарӣ ва коҳинони зардуштӣ баромад мекард.

Ў кӯшиш ба харч меод, ки дар асоси динҳои зардуштияю буддоия дини навро ба вучуд оварад, ки ба манфиати халқи захиракаш бошад.

Монӣ мардумро ба муборизаи фаъолони зидди табақҳои доро даъват намекард. Ў бар он ақида буд, ки инсон бояд аз зиндагии бошукӯҳ даст кашада, хоксорона умр ба сар барад, аз пайи андӯшти сарвату мол нашавад ва дар ин роҳ пуртоқат бошад. Маҳз ба ҳамин восита кас ба мақсадҳои хеш ноил шуда метавонад.

Монӣ ба мақсадаш расида натавонист. Бо амри шох ӯро ба зиндон партофта, соли 276 қатл карданд. Ин қатл хеле ваҳшиёна буд. Бахроми I фармуд, ки аз тани Монии зинда пӯсташро кананд.

ХУКМРОНИИ ШОПУРИ II, ЯЗДИГУРДИ I ВА ПИРЎЗ.

Сарфи назар аз ҷидду ҷаҳди Ардашери Бобакон, Шопури I ва Бахроми I давлати Сосониён он қадар пурзӯр набуд. Вале дар давраи ҳукмронии Шопури II – солҳои 309-379 он рӯ ба тараққи ниҳод. Ҳудудҳои давлати Сосониён ҳам дар самти ғарб ва ҳам дар самти шарқ васеътар шуданд. Дар давраи шохигарии Яздигурди I (солҳои 399-420) низ давлати Сосониён дар рушду нумӯш буд. Дар мамлакат шаҳрҳо ободу зебо шуда, шаҳрҳои нав бунёд ёфтанд. Дар ин давра ба давлати Сосониён тохтутози лашкари Рим ва кӯчманчиён қатъ гардид. Вале дар дохили давлат оромию ваҳдати умумихалқӣ вучуд надошт. Дар музофотҳои гуногуни он ва алаҳхусус дар Қафқозу Осиёи Марказӣ бар зидди шохони сосонӣ шӯришҳо ба амал меомаланд. Мақсади шӯришҳо беҳбудии зиндагии аҳолии камбағал буд. Ин шӯришҳо дар

*Расми 2.
Харобаҳои
кӯшики Марв.
Асрҳои
VI-VII.*

замони хукмронии Пирӯз бештар сар мезаданд. Шӯришчиён ҳатто шоҳу шоҳзодаҳои Сосониёнро асир ва ё гаравгон мегирифтанд. Аз он ҷумла, боре ҳуди Пирӯз ҳам гаравгони шӯришгарон шуда буд.

ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЯ. Ҳаракати Маздакия ба замони хукмронии Кайқубодшоҳ (солҳои 488–531) рост омад. Ба ин ҳаракат Маздак роҳбарӣ мекард. Унвони ҳаракат аз номи роҳбараш пайдо шудааст. Асосгузори ин ҳаракати халқӣ ибни Хуррой буд, ки дар нимаи дуюми асри V умр ба сар бурдааст. Маздак шогирди ӯ буд.

Ақидаҳои Маздак ба халқ фаҳмо буданд. Ӯ мегуфт, ки ҳуқуқи азалии ҳамаи одамон баробар аст. Бинобар ҳамин сабаб нобаробарии сарватдорону камбағалонро барҳам задан мебояд. Маздак ва ҷонибдорони ӯ ба мардум мегуфтанд, ки парвардигор неъматхоро барои ҳама баробар офаридааст. Бинобар ин мардум онҳоро бояд дар байни худ боинсофона тақсим кунанд. Вале таъдоде аз одамон бо ин роҳ нарафта, бо фиребу найранг дорони молу мулк ва сарвати зиёд шудаанд. Аз ҳамин сабаб пайравони Маздак мегуфтанд, ки онҳо моли мардуми дороро бо зӯрӣ кашида гирифта, ба одамони камбағал тақсим карда медиҳанд, то ки ҳамаи онҳо баробар зиндагӣ кунанд.

Маздакиён мегуфтанд, ки натавонанд одамкушӣ, балки куштани чорво низ гуноҳи азим аст. Вале баҳри мубориза бар зидди нерӯи зишт одамкушӣ равост. Бо ин ақида онҳо гуфтани буданд, ки куштани одамони бою сарватманд равост. Дар зери таъсири ин гоҷа сафи маздакиён сол то сол зиёд шуда, ба қувваи пурзӯре табдил ёфт. Ин буд, ки маздакиёни шӯришбардошта дар пойтахти Эрон ва шаҳру маҳалҳои дигари мамлакат молу мулки бойхоро кашида гирифта, дар байни мардуми камбағал тақсим карданд. Қисми ашхоси сарватманд ба қатл расонида шуда, қисми ҷонбасаломатбурдаи онҳо аз тарси марг ба хориҷи кишвар фирор кард. Кайқубодшоҳ аз маздакиён саҳт тарсида, эълон намуд, ки ҷонибдори онҳо аст. Барои ин кирдораш аъёну ашроф ӯро аз тахти подшоҳӣ афтонда, ба ҷои ӯ писарашро шинонданд. Онҳо Кайқубодшоҳро ба зиндон партофтанд, вале дере нагузашта, ӯ аз он ҷо гурехта, ба назди шоҳи Ҳайтолиён рафт. Шоҳи Ҳайтолиён, ки падарарӯси Кайқубодшоҳ буд, ваъда дод, ки ба ӯ ёрӣ мерасонад, то ки аз нав ба тахту тоҷи давлати Сосониён соҳиб шавад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Баъди аз нав ба

тахти подшоҳӣ ништастан Кайкубод бо фиребу найранг роҳбари шӯриш Маздак ва баъзе роҳбарони дигари маздакиёро дастгир намуда, ваҳшиёна ба қатл расонд. Дар сар то сари мамлакат хазорон нафар пайравони Маздакро кир кард. Баъд аз вафоти Кайкубодшоҳ Хусрави I, ки душмани ашадии маздакиён буд, ба тахти подшоҳӣ ништаста, бар зидди онҳо муборизаро давом дод.

ХУКМРОНИИ ХУСРАВИ I АНУШЕРВОН. Хусрави I дар Эрони замони Сосониён муддати дуру дароз – аз соли 531 то соли 579 хукмронӣ кардааст. Давраи хукмронии ӯ давлати Сосониён марҳалаи равнаки худро аз сар мегузаронд. Аз ҳамин сабаб обрӯи ин шоҳ дар байни халқи Эрон ниҳоят баланд шуд. Бехуда нест, ки ӯро "Анӯшервон", яъне "абадзинда" меномиданд.

Хусрави I Анӯшервон шоҳи оқилу доно буд. Ӯ дар мамлакат ислохот гузаронда, хуб дарк мекард, ки низоми андозситонӣ аз замин беадолатона аст. Барои ҳамин бояд андози замин кам карда шавад. Бо фармони шоҳ рӯйхати заминҳо мураттаб карда шуд. Минбаъд амалдорони андозситон ба сахроҳои киштзори галла рафта, ҳосилнокии онҳоро пеш аз ҷамъоварӣ, бевосита дар ҷояш муайян мекарданд. Бо ҳамин усул низоми пардохти андоз дар сар то сари мамлакат ба тартиб дароварда шуд. Акнун амалдорони давлатӣ тибқи нишондодҳои ислохот андози сарикасиро соле як маротиба дар доираи мӯҳлатҳои муқарраркардашуда гун мекарданд. Рӯҳониён, сарбозон ва амалдорони давлатӣ аз пардохти андоз озод буданд.

Шоҳ барои пешрафти тиҷорат харҷониба кӯмак мерасонд. Дар идораҳои молиявии давлати Сосониён тоҷирон ва судхӯронӣ сершумор кор мекарданд. Хусрави I ин ашхосро ба вазифаҳои давлатӣ таъйин карда, таҷрибаи онҳоро истифода мебард.

Барои пешрафти соҳаи асосии хоҷагӣ – кишоварзӣ Хусрави I ҷораҳои самаранок меандешид. Дар мамлакат бо амри ӯ ҷӯйҳо, обанборҳо, дарғотҳо ва нишоотҳои дигари обёрӣ сохта шуданд. Бо ин роҳ майдонҳои кишти зироатҳои обӣ афзуданд.

Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг рағбати калон дошт. Ӯ ба арбобони ин соҳа ғамхорӣ зоҳир мекард. Ҳатто ба як файласуфи византиягӣ, ки ӯро император Юстиниани I аз мамлакат пеш карда буд, паноҳгоҳ дода, баҳри идомаи корҳои илмиаш шароити зарурӣ фароҳам овард.

Бо амри Анӯшервон таърихнигорон солномаи воқеаҳои муҳимми таърихӣ давлати Сосониёро мураттаб сохтанд.

Тарҷумонҳо асарҳои сершумори адабии юнонию суриягиро ба забони эронӣ тарҷума карданд. Тахмин меравад, ки маҳз дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон маҷмуаи форсии "Ҳазор афсона" тавлид ёфтааст, ки дар асоси он баъдтар арабҳо маҷмуаи машҳури "Ҳазору як шаб"-ро тартиб додаанд.

Хусрави I Анӯшервон дар тӯли ҳукмронии қариб 50-солаи худ бар зидди давлатҳои ҳамсоя ҷанг кардааст. Ҷангҳои бештари Анӯшервон бар зидди Византия буд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хусрави I Анӯшервон Антиохиёро забт карда, аҳолии онро асир гирифта, барои суқунат ба назди шаҳри Тайсафун меорад, ки мардум баъд он маҳалро "Антиоҳияи Хусрав" номгузорӣ кардаанд. Хусрави I соли 562 бо Византия ба мӯҳлати 50 сол сулҳ бааст. Вале баъди якҷанд сол ӯ аҳдшиканона пораеро аз қаламрави Византия ишғол кард. Ин иқдоми Анӯшервон барои дар байни давлати Сосониён ва империяи Византия аз нав сар задани ҷанг баҳона шуд. Ҷанги мазкур танҳо баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшервон қатъ гардид. Дар қисмати шарқии мамлакат Хусрави I бар зидди қабилаҳои туркии кучманчиин сокини миёнаҳои дарёҳои Аму ва Сир ҷанг карда, ғалаба ба даст овардааст.

Хуллас, дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён ба империяи пуриктидор табдил ёфт.

Рӯ БА ТАНАЗЗУЛ НИҲОДАНИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

Баъд аз вафоти Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён рӯ ба таназзул ниҳод. Ҳокимони вилоятҳои алоҳида мунтазам шӯриш мебардоштанд. Яке аз ҳамин шӯришҳо соли 590 бо роҳбарии Баҳроми Чубина ба амал омадааст. Хусрави II маҷбур шуд, ки аз

*Расми 3
Ҳаробаҳои
Сиситон.*

императори Византия ёрй пурсад. Баъди шикасти ин шӯриш дар байни Эрон ва Византия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он як қисми ғарбии Қасқоз ба Византия гузашт.

Баъди танаффуси начандон зиёде дар байни Византия ва Эрони Сосониё чангҳо аз нав оғоз ёфта, гоҳ ба фоидаи як тараф ва гоҳ ба фоидаи тарафи дигар анҷом меёфтанд. Ниҳоят, соли 623 императори Византия Ираклий ба ҳуҷуми қатъии зидди Сосониён гузашта, ба пойтахти Эрон шаҳри Тайсафун наздик шуд. Хавфи Тайсафунро ишғол кардани византиягӣҳо ба миён омад. Аз бемуваффақиятии ҳукмронии Хусрави II ва шикасти ӯ аз Византия дар мамлакат норозигии мардум афзуд. Аз ин вазъ истифода бурда, ашрофони маъруф писари Хусрави II Қубоди II-ро шоҳи нав эълон карданд. Писар ба муқобили падар лашкар кашида, уро асир гирифта, ба қатл расонд. Баъди чанде Қубоди II ба лашкари Византия шикаст дод ва императори он аз шоҳи Сосониён сулҳ пурсид. Қубоди II бо Византия сулҳ баст, ки мувофиқи он ҳамаи заминҳои қаблан аздастдодаи Сосониён баргардонида шуданд. Вале ин ғалаба пеши роҳи таназзули минбаъдаи давлати Сосониёро гирифта натавонист.

ЛУҒАТ

Қоҳин – роҳбари динӣ.

Шоҳаншоҳ – подшоҳи шоҳҳо ва ҳокимони вилояту мулкҳо.

Ҳокимияти мутлақ – чунин ҳокимияте, ки дар мамлакат ягона аст, масалан, шоҳ, султон, император ва амсоли инҳо.

Ислоҳот – чораест, ки тавассути он вазъи идораи давлатӣ, хоҷагӣ, тиҷорат ва аҳволи мардум беҳтар карда мешавад. Ислоҳот ба вазъи фарҳанг ҳам таъсири мусбат расонда метавонад. Баъзан ислоҳот аҳволи мамлакатро боз ҳам бадтар мегардонад.

Судхӯрон – одамонеанд, ки ба мардум ва ё давлат пул қарз дода, баъди муҳлати муайян аз қарздор пулашонро бо фоидааш меситонанд. Судхӯрон имрӯз ҳам ҳастанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Сосониён дар қучо ва кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Сосониён кӣ буд? Чаро ин давлати эронӣ "Давлати Сосониён" ном гирифтааст?
3. Давлати Сосониён чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Роҳбари ҳаракати Монавия кӣ буд?
5. Давлати Сосониёни замони ҳукмронии Шолури II, Яздигурди I ва Пирӯзро шарҳ диҳед.

6. Дар бораи ақидаҳои Маздак нақл кунед.
7. Чаро Кайқубодшоҳ ҷонибдори маздакиён шуд?
8. Кайқубодшоҳ чӣ тавр аз нав ба тахти подшоҳии давлати Сосониён соҳиб шуд?
9. Ислоҳоти Хусрави I Анӯшервонро шарҳ диҳед.
10. Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг чӣ гуна муносибат мекард?
11. Дар бораи таназзули давлати Сосониён чӣ гуфта метавонед?

§ 3. ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН

ҚАБИЛАҲОИ ҲАЙТОЛӢ. Дар бораи пайдоиши ҳайтолиён дар илми таърих то ҳол фикри ягона вуҷуд надорад. Як гурӯҳ олимон онҳоро "шаркиэронӣ", гурӯҳи дигар "йӯчиҳо", гурӯҳи сеюм "гуннҳо" ва гурӯҳи чорум "туркҳо" ҳаёл мекунад. Вале олимоне, ки хат ва забони ҳайтолиёнро хуб омӯхтаанд, бар он ақидаанд, ки ҳайтолиён ба гурӯҳи мардуми шаркиэронӣ тааллуқ доштаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо қариб сад ҳазор нафар мебошанд. Дар ватани онҳо шаҳрҳо набуда, дар ҷойҳои серобу алаф ва дар қулбаҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Аз рӯи маъхазӣ дигар муқаррар карда шудааст, ки ҳайтолиҳо аз ду гурӯҳ – кӯчманчӣ ва муқимӣ иборат будаанд. Ба мо маълум аст, ки аз ҷиҳати намуди зоҳирӣ ҳайтолиён ду ҳел, як қисми онҳо "сафедруӣ" ва қисми дигарашон "сурхруӣ" будаанд.

Ҳайтолиён ба Осиёи Марказӣ аз хориҷи он омада, сокин шудаанд. Дар ин ҷо он вақт шаҳрҳои сершумор мавҷуд будаанд. Қабिलाҳои ҳайтолӣ дар шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ тезтар одат кардаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо золим, бочуръат ва дар майдони набард қобилияти ғавқулодда доранд.

Расми 4.
Тангаи
Ҳайтолиён.

Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён маълумоти аҷоиб ба даст оварда шудаанд, ки аксарияти онҳо барои мо ғайримуқаррарӣ менамоянд. Масалан, бародарон якҷоя як зан доштанд. Зане, ки як шавҳар дорад, каллапӯши якгӯша дошт. Зане, ки якчанд шавҳар дошт, шумораи гӯшаҳои каллапӯш ва ё шаддаҳои мӯҳраҳои гарданаш ба шумораи шавҳарҳояш баробар буд. Фарзандонро на аз рӯи падари онҳо, балки аз рӯи модарашон муайян мекарданд. Дар ин мамлакат ароба набудааст. Барои ҳамин мардум дар қору зиндагиашон аз замбар истифода мебардаанд. Ҳайтолиён асп ва уштури зиёд доштаанд. Ашрофонро дар тобутҳои сангини сарпӯшдор мегӯрондаанд. Камбагалонро бошад, ҳамин тавр, хоксорона бе тобут мегӯронданд. Бо ҳамроҳии мардум дар гӯр сару либоси онҳоро низ мегузоштаанд, то ки ба онҳо дар он дунё ба қор оянд.

ТАЪСИСҶИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар Осиёи Марказии асри IV ва то миёнаҳои асри V се давлат ташкил меёбад: Кидориён, Ҳиёниён ва Ҳайтолиён. Дар байни онҳо Ҳайтолиён калонтару пурзӯртар буда, дар аввал қисмати шарқии Осиёи Марказӣ ва аз он ҷумла, Помирро ҳам дар бар мегирифт. Ҳайтолиён аз тарафи як подшоҳ идора карда мешуданд. Лекин баъзе ҳокимони маҳаллӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта буданд. Тахту тоҷи подшоҳӣ меросӣ буд. Вазифаи шохиро вориси аз ҳама қобилиятноки шох ишғол мекард.

То миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён дар Осиёи Марказӣ мақоми ҳукмронро ба даст даровард. Дар ин давра ҳудудҳои он васеъ шуданд. Шохҳои Ҳайтолиён Суғд ва Тахористонро ҳам забт карданд. Давлати Ҳайтолиён дар замони ҳукмронии Хушнавоз - солҳои 50-ум ва 70-уми асри V боз ҳам васеътару пуриқтидортар гардид.

Дар муқобили давлати Ҳайтолиён ду давлати пурзӯр меистод, ки яке Сосониён ва дигаре Ҳокони Турк буд.

Далели марказиятноки будани давлати Ҳайтолиён пойтахти ягона доштани он мебошад. Пойтахти давлати Ҳайтолиён шаҳри Бомӣён буд, ки ҳоло дар Афғонистони Шимолии имрӯза воқеъ аст.

Расми 5. Табақи нуқрагин аз Чалак.

ЧАНГҲОИ ХАЙТОЛИЁН БО ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. То ба давлати марказиятнок табдил ёфтани давлати Ҳайтолиён дар Эрон давлати пурзӯри Сосониён вучуд дошт, ки ба мавҷудияти давлати Ҳайтолиён таҳдид мекард. Барои ҳамин шоҳҳои Ҳайтолиён қариб дар тамоми давраи ҳукмронияшон худро аз ҳамлаҳои лашкари давлати Сосониён ҳимоя мекарданд. Вале дар миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён чунон пурзӯр шуд, ки бар зидди ҳамлаҳои ҳаробиовари давлати Сосониён истодагарӣ карда ҳатто бар он галаба ҳам карда метавонист.

Ҳайтолиҳо баъди қаламрави Тоҷикистони Ҷанубии имрӯзаро ишғол кардан мавқеи худро хуб мустаҳкам намуда, ба сарҳадҳои шарқии давлати Сосониён наздик шуданд. Вале ташаббускори оғози ҷанг шоҳ Пирӯз гардид, ки навақас дар Эрон ба тахти подшоҳӣ нишаста буд. Ҳамин тариқ, соли 457 ҷанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён, ки шоҳашон Шахнавоз буд, оғоз гардид. Дар ин ҷанг тарафи муҳофизаткунанда Ҳайтолиҳо буданд. Ҳайтолиҳо ҳамлаи лашкари Сосониёро "хуб пешвоз" гирифтанд.

Дар ҷанги пешина Ҳайтолиҳо бар Эрони Сосонӣ голиб баромада, дар созишномаи сулҳ сарҳадҳои байни ин давлатҳоро муқаррар карда буданд. Кӯшиши Сосониён барои васеъ кардани ҳудудҳои давлати худ маънии вайрон кардани шартҳои ҳамин созишномаро дошт. Аз маъҳазии зерин шумо мебинед, ки шоҳи Сосониён бо хиллаю найранг чӣ тавр аҳдшиканӣ кардааст:

*Расми 6.
Сару либоси
мардуми
Осиёи
Марказии
замони
Ҳайтолиён.*

"Пирӯз бо лашкари худ то таги ҳамон бурче расид, ки Бахроми Гур сохта буд... Пирӯз илоче ёфта, ваъдахилоф набудани худро нишон доданӣ шудааст (гап аз он ваъдае меравад, ки Пирӯз ба подшоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз дода буд ва мувофиқи он бояд аз сарҳади Ҳайтолиён намегузашт). Маълум, ки сарҳади Ҳайтолиён ҳамон бурҷ буд ва инак, Пирӯз ба таги он бурҷ расиду фармуд, ки 50 фил ва 300 паҳлавонро бар он банданд ва филону паҳлавонон бурҷро пеш мекашиданду Пирӯз аз паси онҳо меомад ва бо ҳамин хилла ваъдаро, ки ба Хушнавоз дода буд, гӯё вайрон намекард. Дар ин муҳоробаи зидди Ҳайтолиён Пирӯз ва бисёре аз лашкари вай ба ҳандакҳое, ки махсус дар сари роҳ канда шуда, рӯи онҳоро пӯшонда, ноаён карда буданд, афтиданду кушта шуданд".

Дар ин ҷанг ҳам шоҳи Эрон аз артиши давлати Ҳайтолиён саҳт шикаст хӯрдааст, дар назди шоҳи Ҳайтолиён Шахнавоз ӯҳдадор шуд, ки дигар ба ҳудуди давлати ӯ қадам намегузорад. Барои эътимод Пирӯз вориси тоҷу тахти шоҳии Сосониён – писари худро дар назди шоҳи Ҳайтолиён гаравгон гузошта, маблағи калон товони ҷанг низ дод. Вале Пирӯз ба ваъдаи худ вафо накарда, баъди ҷанде бар зидди Ҳайтолиён аз нав ҳамла кард, ки он ҳам ба шоҳи Сосониён голибият наовард. Баъди ин Пирӯз бори дигар бар зидди давлати Ҳайтолиён лашкар кашид. Лекин лашкарҳои Сосониён ва ҳуди Пирӯз аз нав ба доми Ҳайтолиён афтиданд.

Ин дафъа Ҳайтолиён усули ҷанги мудофиавии худро каме тағйир дода, дар пеши роҳи лашкарҳои Сосониён чоҳҳои зиёде кофта, рӯи онҳоро бо хасу шоҳаҳо пӯшонида ноаён карданд. Дар натиҷаи ҳучуми саросемавори Сосониён ақсари лашкари онҳо, аз он ҷумла, ҳуди Пирӯз ҳам ба ин "чоҳҳои гургқай" афтиданд.

ВАСЕЪШАВИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар охири асри V ва оғози асри VI давлати Ҳайтолиён боз ҳам васеътар шуд. Ҳайтолиён Қандаҳор, Урумчӣ, Қошғар ва Хутанро низ забт карданд. Баъди забти Ҳиндустони Шимолӣ ҳудуди давлати Ҳайтолиён аз империяи Кушониёни Бузург ҳам калонтар шуд. Дар асри VI ба давлати Ҳайтолиён лозим омад, ки худро аз ҳамлаҳои истилогарони лашкари ду давлат – Хокони Турк ва Сосониён муҳофизат кунад.

САРЧАШМА

...Хуруфоти хайтолиён идомаи бевоситаи хуруфоти кушонӣ (бохтарӣ) буда, вале нисбат ба хуруфоти кушонӣён андак моилтар навишта мешавад. Маҳз дар бораи хуруфоти хайтолиён Сюандзан (муаррихи Чини қадим. – *Шарҳи Т. Зиёев*) навиштааст: "Забони онҳо аз забони дигар мамлакатҳо андак фарқ дорад. Шумораи хуруфоти онҳо бисту панҷто ва онҳо ин ҳарфҳоро тартиб дода, ҳама гуна мафҳумотро ифода мекунанд. Аз ҷап ба рост менависанду мехонанд..."

...Дар шимолу ғарби Покистон дар водии дарёи Тоҷи се катибае ёфт шуд, ки дар санг қанда шудаанд: дар санги якум матни арабию санскрит, дар санги дуюм матни бохтарию санскрит ва дар санги сеюм, ки аз ду пора иборат аст, матни бохтарӣ ва ду сатри хати арабӣ ҳаст. Хати бохтарӣ бо усули шикастаи моил сабт гардидааст...

...Дар Осиёи Марказӣ аз ҷумлаи осори бадастомадаи хати хайтоли катибаи рӯи сафолпораест, ки дар Зангтеппа ёфт шуд ва дар он ҳамагӣ як қисми шаш сатр боқӣ мондааст. Осори дигари хати хайтоли катибаи графитии Қаротеппа ва инчунин ду сатри хати шикастаи моили бохтарию Афросиёб мебошад, ки мувофиқи далолати катибаи суғдий паҳлуи он намунаи хатти расмӣ хайтоли будааст. Боз як асари хати хайтоли катибаи сурати девори димнаи Кофирқалъаи Колхозобод мебошад, ки дуруст маҳфуз мондааст..."

Аз "Тоҷикон..." Б. Фафуров. – Саҳ. 276-277.

ЛУҒАТ

- Давлати марказиятнок** – чунин давлат ҳокимияти пураӯр дошта, ҳамаи вилоят ва мулкҳои он ба ҳокимияти марказӣ тобеанд.
- Империя** – давлате, ки ниҳоят калон буда, онро император ва ё шоҳаншоҳ идора мекунанд.
- Катиба, китобат** – навиштаҷоте, ки дар болои санг, сафол ва ё ашёи дигар қандакорӣ ва ё навишта шудааст.
- Кӯчманчиён** – мардуме, ки дар як ҷои муқимӣ сукунат надоранд, ҷои зиндагиашонро тез-тез иваз мекунанд. Онҳо асосан бо ҷорводорӣ машғуланд.
- Маъҳаз** – сарчашмаи хатти, ки дар бораи ягон масъала маълумот медиҳад.
- Санскрит** – забон ва хати қадими ҳиндӣ.
- Товони ҷанг** – маблағест, ки давлати дар ҷанг ғолибомада аз давлати шикастхӯрда мерӯёнид.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Олимон кадом қабилаҳоро "ҳайтоли" меноманд?
2. Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён нақл кунед.
3. Давлати Ҳайтолиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлати Ҳайтолиён кай пуриқтидор шудааст? Дар ин бора далелҳо биёред.
5. Дар бораи аҳдшикании Пирӯз – шоҳи Сосониён фикри худро иброз доред.
6. Барои ба лашкари Сосониён шикаст додани шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз аз кадом ҳилла истифода бурд?
7. Дар асри VI давлати Ҳайтолиён кучоҳоро дар бар мегирифт?
8. Маъҳазҳоро мутолиа карда, аз онҳо хулоса бароред.

§ 4. ХОҚОНИИ ТУРК

ТАЪСИСИ ХОҚОНИИ ТУРК. Ҳокими туркон Бумон аввал Теле ном қабиларо мутеъ сохта, қувват гирифт. Баъд дастаи хуб мусаллаҳшуда ташкил намуда, бар зидди иттиҳоди қабилаҳои Жожҳо, ки муғулзабон буда, бар қабилаҳои туркии он ҷо фармонфармо буданд, лашкар кашида, баъди чанде онҳоро мағлуб кард. Дар ин ҷо дигар қабилае набуд, ки бар зидди Бумон муқовимат нишон дода тавонад.

Ҳамин тариқ, соли 551 Бумон дар Мугулистону Олтой давлати пурқувватеро ташкил намуд, ки он Ҳоконии Турк номида шуд.

ЗАБТКОРИҶОИ ХОҚОНИИ ТУРК. Аз соли таъсисёбии худ сар карда Ҳоконии Турк ба забти кишварҳои ҳамсоя ва давлатҳои дуртар шурӯъ намуд.

Бумон ба ҷангҳои дуру дарози истилогарона даст зад. Ба лашкаре, ки ба ҷониби Ғарб раҳсипор гардид, бародараш Истам сарварӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ туркҳо то ба соҳилҳои баҳри Арал рафта расиданд. Бародарон дар роҳи ин лашкаркашӣ Суғдро ҳам ишғол намуда, баъд самти ҳаракати як қисми лашкари худро ба тарафи ҷануб гардонданд. Дастаҳои пурзӯри лашкари туркҳо дар ин самт ба сарҳади давлати Сосониён рафта расиданд. Шоҳи Сосониён Хусрави I Анӯшервон ба ташвиш афтод. Як қисми лашкари туркҳо забткории худро дар самти Ғарб идома дод. Туркҳо дар ин ҷо ба муқобилияти ҷиддие дучор нашуда, бо тезӣ пеш рафта, то соҳили баҳри Сиёҳ ва халиҷи Босфор расиданд. Чин ҳам тобеъи Ҳоконии Турк шуд. Баъди ин

лашкаркашихо Хоконии Турк ба империяи бузурги қабилаҳои кӯчманчии туркӣ мубаддал гардид. Он дар Шарк аз Корея сар шуда, дар Ғарб дар соҳили баҳри Сиёҳ ба охир мерасид. Аз бузургӣ ва иқтидори ин давлат се давлати пурзӯри он замон – Сосониён, Византия ва Ҳайтолиён метарсиданд.

МУБОРИЗАИ ТУРКҲО БАР ЗИДДИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар нимаи дуюми асри VI ҳайтолиҳо дар байни ду давлати пурзӯр монда буданд – Хоконии Турк ва давлати Сосониён. Туркҳо дар Осиёи Марказӣ ба Ҳайтолиён солҳои 60-уми асри VI дучор омаданд. Ин вақт Ҳайтолиён аз иқтидори Хоконии Турк беҳабар буданд. Аз ин рӯ, намедонистанд, ки бо чӣ гуна душман рӯ ба рӯ шудаанд. Шоҳи Ҳайтолиён якумин шуда ба ҳучум гузашта, хост, ки туркҳоро аз хоки давлаташ ронад. Ин лаҳза Қотулф ном вазири ӯ ба шоҳ муроҷиат карда гуфт, ки мо танҳо дар ватани худамон пурзӯр ҳастем. Ин давлати пурқуввати таҷовузкорро дар ватанаш торумор карда наметавонем.

Сосониён, ки борҳо ба давлати Ҳайтолиён лашкар кашида, шикаст хӯрда буданд, бар зидди Ҳайтолиён бо туркҳо иттифок бастанд. Дар бораи ин воқеа ба сарчашмае, ки дар китоби "Тоҷикон..."-и Б. Ғафуров омадааст, таваҷҷӯҳ кунед:

"Хусрави Анӯшервон бо туркҳо гуфтушунид мекунаду мақсад аз он таъсиси иттифоқи буд, ки бояд Ҳайтолиёнро барҳам меод. Ҳамаи ин воқеахоро Фирдавсӣ хеле муфассал ба қалам додааст:

*Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силеху синаҳ хосту ганҷу дирам.
Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ синаҳ андаровард гирд.*

Дар ин мобайн Ғотифар лашкар чамъ кард. Аз Балх, Шугнон, Хатлон, Вашгирд ё Висагирд (ноҳия дар Тоҷикистон, ки имрӯз Файзобод ном дорад. – *Шарҳи Т. Зиёев*), Тирмиз, Омул, Зам лашкари бисёр омада, дар атрофи Бухоро ҷой гирифт. Мухорибаи асосӣ дар қарбии Бухоро шуд.

Расми 7. Сару либоси туркҳо. Асрҳои X-XI.

*Бухоро пур аз гурзу кӯпол буд,
Ки лашкаргаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғолифар бо силоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридӣ гурӯҳ,
Ба ҷанг андаромад зи ҳар сӯ силоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

Ҳикояти Табарӣ ҳам дар ин бора анику мухтасар... аст: "Тавонотарину муктадиртарини туркҳо Санчибу буд, ки аз лашкари бешумори шоҳи ҳайтолиён... нахаросида, ба ҷанг даромад... ва лашкари ӯро нобуд сохт, сарвату мулки ӯро ғасб кард, ба ҷуз он ҷойҳое, ки пештар Хусрави I тасарруф карда буд".

Инак, ҳар ду тараф мекӯшид, ки аввалин шуда ба ҳайтолиён зарба занад ва амалан ҳайтолиён бар зидди ду душмани муктадир танҳо мечангиданд.

Иттифоқи байни Ҳокони Турк ва Сосониён дуру дароз давом накард. Сабабаш чунин буд: "Байни иттифоқчиён низоъ афтоду аз ҳам ҷудо шуданд ва ҳар яке мехост, ки аз шароити мавҷуда, аз афти қор, ҳаддалимкон истифода барад..." Низоъи онҳо дар масъалаи андоз буд. Сосониён ба Ҳайтолиён боч медоданд. Бинобар ҳамин сабаб туркҳо талаб карданд, ки Сосониён ҳамон бочеро, ки ба Ҳайтолиён медиҳанд, ба онҳо диҳанд. Ин низоъ ба нафъи Ҳайтолиён буд. Қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ дар ихтиёри Сосониён ва қисмати шимолии он дар дасти Ҳокони Турк монд. Вале Ҳайтолиён, ки дар зери зарбаҳои лашкари Ҳокони Турк таназзул карда буданд, бар зидди лашкари туркҳо муқобилияти сахт нишон дода натавонистанд. Туркҳо як қисми қаламрави давлати Ҳайтолиёнро ишғол карданд. Аз самти Ғарб Хусрави Анӯшервон ҳамлаи лашкари худро бар зидди давлати Ҳайтолиён ривҷ дод. Ӯ аз дарёи Аму гузашта, ба Хатлон дохил шуд. Дар ин муҳориба шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз кушта шуд. Ҳамин тариқ, Хусрави Анӯшервон Хатлонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

НИЗОӢИ НАВИ ТУРКҲО БО СОСОНИЁН. Ин низоъ дар масъалаи савдои абрешим ба миён омад. Эрон дар байни шарқи ғарб дар савдои ин маҳсулоти қиматбаҳои бофандагӣ миёнарав буд ва аз савдои он даромади қалон ба даст медаровард. Византия мехост, ки ин маҳсулотро бевосита аз истеҳсолкунандагони пилла харидорӣ кунад. Туркҳо ҳам мехостанд, ки абрешим ва маҳсулоти дигари истеҳсоли Суғдро ба Ғарб бо роҳи

абрешим, ки аз хоки давлати Сосониён мегузашт, бурда фурушанд. Дар сурати амалӣ шудани ин мақсади туркҳо Сосониён макоми миёнаравии худро аз даст медоданд. Дар вазъияти баамаломата манфиатҳои Византия ва Ҳоконии Турк ба ҳам наздик шуданд. Дар ин замина онҳо метавонистанд бар зидди Сосониён иттифоқи тижоратию ҳарбӣ банданд.

САФОРАТҲОИ МОНИЯҲ БА ЭРОНУ ВИЗАНТИЯ. Ҳоконии Турк дар ҳалли низои тижоратӣ бо давлати Сосониён аз тоҷирони Сугд истифода мебард. Сугдиён бо сардории Монияҳ, ки ҳокими Сугд буд, ҳаياتи сафирони тоҷирро ба Эрон фиристонданд. Азбаски Монияҳ ва ҳаياتи сафорати ӯ дар амал намояндагони туркҳо буданд, Анӯшервон дархостҳои онҳоро қабул накард. Ӯ баҳона кард, ки мардуми Эрон ба ин ҷо омадани намояндагони Ҳоконии Туркро наметавонанд. Ин буд, ки қулли пешниҳодоти сафирони сугдиро рад кард. Ба чунин қарори Анӯшервон вазири шоҳи Ҳайтолиён Катулф, ки аз туркҳо гурехта, дар Эрон паноҳ бурда буд, таъсир расонд. Бо пешниҳоди ӯ шоҳи Эрон тамоми абрешими сугдиёнро харида, дар назди соҳибонаш оташ зад. Баъди ин Ҳоконии Турк ба Эрон ҳаياتи нави сафоратро раво кард, ки он танҳо аз туркҳо иборат буд. Анӯшервон ин дафъа аз ҳаياتи сафорати мазкур танҳо якчанд нафарро зинда монда, дигаронашро қатл кард. Ин амал муносибатҳои байни Сосониён ва Ҳоконии Туркро тезу тунд кард.

Ба танҳои ба давлати Сосониён зӯри Ҳоконии Турк намерасид. Аз ин рӯ, туркҳо як роҳ дошанд – бастанӣ иттифоқ бо Византия, иттифоқе, ки бар зидди Эрони Сосонӣ нигаронида мешуд. Ба ҳаياتи сафорат, ки соли 568 ба Византия рафт, боз ҳамон Монияҳ роҳбарӣ мекард. Ӯ бо худ номаи шоҳи туркҳо ва инъомҳои қиматбаҳо гирифта, бо қорвони тижоратӣ ба роҳ баромад. Баъди чанд моҳ сӯхату саломат ба Византия омада расид ва мактубу тӯхфаҳоро ба императори он супорид. Монияҳ бо императори Византия аз номи Ҳоконии Турк созишномаи тижоратию ҳарбии зидди Эрони Сосониро имзо кард. Акнун тижорати Ҳоконии Турк ба Ғарб ва Шарқи Наздик тавассути ҳудуди Византия сурат мегирифт.

ТАҶОВУЗИ ТУРКҲО БА ЭРОН. Соли 579 Хусрави I Анӯшервон вафот кард. Туркҳо хоستانд, ки аз ҳамин вазъияти мусонд истифода бурда, ҳам давлати Ҳайтолиён, ки дар Тахористон вучуд дошт ва ҳам давлати Сосониёнро ишғол

кунанд. Ба туркҳо муяссар гардид, ки каламрави ҳайтолиҳои соҳили ҷануби Тахористонро ба давлати худ тобеъ кунанд. Ба Ҳайтолиёни шимоли Тахористон муяссар шуд, ки мустақилияти давлати худро нигоҳ доранд.

Соли 588 туркҳо лашкари худро бо сардории Совашоҳ бар зидди Сосониён равоӣ карданд. Туркҳо аз дарёи Аму гузашта, Тахористонро ба даст дароварда, баъд ба сӯи Ҳирот раҳсипор шуданд. Ғайричашмдошти туркҳо лашкари эронӣ дар зери сарвари Баҳроми Чӯбина ном лашкаркаши машҳур бар зидди лашкари Ҳоконии Турк баромад. Дар ин ҷо Совашоҳ ба лашкари Баҳроми Чӯбина рӯ ба рӯ шуд. Баҳроми Чӯбина ба қароргоҳи лашкаркаши туркҳо ҳамла кард. Туркҳо шикаст хӯрданд ва шоҳи онҳо Совашоҳ ба асп савор шуда, ба Баҳроми Чӯбина ҳамла кард. Вале аз тирӣ Баҳроми Чӯбина ҳалок шуд. Лашкари туркҳо ин ҳолро дида, рӯ ба гурез ниҳод. Баъди мӯҳлате туркҳо аз нав лашкар ҷамъ карда, ба давлати Сосониён ҳамла оварданд. Писари Совашоҳ, ки Пармуда ё Елтегин ном дошт, аз дасти эронӣ бори дуюм шикаст хӯрд. Баъди ин тарафҳои низоъ дар соҳили дарёи Аму ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ Ҳоконии Турк таназзул кард. Дар мамлакат ҳаракати ҷудоӣҳои пурзӯр шуд. Вазъият чунон тезу тунд буд, ки ба ду давлат тақсим шудани Ҳоконии Турк ногузир гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 600–603 ин давлат ба Ҳоконии Шарқии Турк ва Ҳоконии Ғарбии Турк тақсим шуд. Осиёи Марказӣ дар

*Расми 8.
Сару либоси
сарбозони
суғдиҳои асрҳои
VI-VIII.*

хайати Хоқонии Ғарбии Турк буд. Хоқонии Шарқии Турк мавҷудияти худро охишта-охишта аз даст дод. Соли 691 Хоқонии Шарқии Турки дуҷум таъсис ёфт. Қаламрави ин давлат асосан Чин ва гирду атрофи онро дар бар мегирифт. Вале он ҳамагӣ 25 сол вуҷуд дошт.

Хоқонии Ғарбии Турк дар зери зарбаи лашкари арабҳо соли 744 аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Андоз – ўҳдадории молӣ ва ё пулие, ки аз аҳолии барои истифодаи замин, об, роҳҳо ё соҳиб будан ба ягон хел дорой ва ғайра ба давлат пардохта мешавад.

Боч – андозест, ки тоҷир ё шахси дигар ба давлат то фурӯш ва ё баъди фурӯши мол мепардозад.

Сафорат – ҳайати намоёндагони давлате, ки ба давлати дигар равон карда шуда, мақсадҳои муайян дорад: бастанӣ созишномаҳо, аҳдномаҳо, иттифоқномаҳо ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи забткориҳои Хоқонии Турк нақл кунед.
3. Аз чӣ сабаб давлати Сосониён бо Хоқонии Турк иттифоқ бастан?
4. Кадом низоъҳои байни Сосониён ва Хоқонии Туркро медонед?
5. Сафорати суғдиҳо бо сардорӣи Монияҳ ба Эрон чӣ мақсад дошт? Оё он натиҷаи мусбат дод?
6. Сафорати дуҷуми туркҳо ба Эрон чӣ натиҷа дод?
7. Иттифоқи Византияю Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр бастан шуд? Он бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд?
8. Таҷовузи Хоқонии Туркро ба давлати Сосониён шарҳ диҳед.
9. Хоқонии Турк кай ба ду давлат тақсим шуд?
10. Хоқонии Туркҳои Шарқӣ кай ва аз ҷониби кадом давлат барҳам дода шуд?

§ 5. ДАВЛАТИ ГУПТҶО

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ ГУПТҶО. Дар асри III ва оғози асри IV дар Ҳиндустон давлатҳои хурд-хурди сершумор мавҷуд буданд. Онҳоро роҷаҳое, ки ба дастан бараҳманҳо таъя менамуданд, роҷабарӣ мекарданд. Яке аз чунин роҷаҳои Ҳиндустони Шимолӣ Чандрагуптаи I (320–340) шоҳ-роҷаҳои дигарӣ ин ҷоро мағлуб карда, дар водии дарёи Ганг давлати

Гуптхоро ташкил намуд. Давлати Гуптҳо дар аҳди Самудрагупта (340–380) ва Чандрагуптаи II (380–414) поёноби Гангро то резишгоҳи он ва паҳнкӯҳи Даканро то дарёи Норбад дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Паталипутра буд. Ин давлат қариб 300 сол вуҷуд дошт.

Муносибатҳои шохони Гуптҳо бо давлати Сосониёни Эрон хуб буд. Ин давлат ҳудудҳои шимолӣи Ҳиндустонро аз тохтутози давлатҳои хориҷӣ муҳофизат мекард.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Давлати Гуптҳо дар ин давра ҳанӯз нишонаҳои давлати гуломдорӣи Ҳиндустони қадимро нигоҳ медошт. Гуломон дар қорҳои гуногун – сохтани иншоотҳои обёрӣ, сохтмон, кишоварзӣ, ба сифати хизматгор ва канизҳои хонагӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Бозорҳои гуломфурӯшӣ дар давлати Гуптҳо бисёр буданд. Гуломонро ба ин бозорҳо барои фурӯш аз Осиё ва Африқо меоварданд. Сарфи назар аз ин дар Ҳиндустони замони Гуптҳо сохти гуломдорӣи ҷои худро мунтазам ба ҷамоаи феодалӣ меод.

ҶАМОАИ ДЕҲОТӢИ ГУПТҲО. Дар баробари низомии гуломдорӣи Ҳиндустон дар замони Гуптҳо дар ин ҷо ҷамоаи деҳотӣи вуҷуд дошт, ки он ба гуломдорӣи асос наёфта буд. Ҷамоаи деҳотӣи Гуптҳо дорои низом ва қоидаҳои худ буд.

Ҳар як деҳа майдони кишт ва чарогоҳ дошт. Ба деҳа сарвар ва якчанд амалдори дигар сарварӣ мекард. Ҷамоаи деҳа аз даҳҳо ва баъзан садҳо оила иборат буд. Ҷамоаи деҳа гурӯҳи захирақашоне буд, ки аъзоёни он ба касибӣ ва кишоварзӣ машғул буданд. Ин ҷамоа имконият фароҳам меовард, ки дар давлати Гуптҳо сохти

Расми 9.
Ибодатхона
дар ҷанубу
шарқии
Ҳиндустон.

*Расми 10.
Ибодатхона
дар Орио,
соҳилҳои шарқии
Ҳиндустон.*

гуломдорӣ барҳам зада шавад. Сабабаш он буд, ки дар хоҷагиҳои дорон истифодаи меҳнати гуломон самарани кори онҳо паст буд. Лекин ҷамоаҳои деҳа дар ин масъала намуна буданд. Барои ҳамин ҳам гуломдорон гуломонро ҳарчӣ бештар озод карда, ба онҳо китъаи заминро иҷора меоданд.

Подшоҳ низ ин вақт аз меҳнати гуломон кам истифода мебардагӣ шуд. Қисми зиёди заминҳои худро ӯ ҳам акнун ба иҷора меодагӣ шуд. Дар баробари ин дар ҳуди ҷамоаҳои деҳот тағйирот ба амал меомаданд. Олоти меҳнат такмил дода шуда, истеҳсолоти кишоварзиро сермахсултар мегардонд. Оилаҳои калон ба оилаҳои хурдтар таксим мешуданд. Қитъаҳои калонтари замин дар байни аъзоёни чунин оилаҳо таксим карда мешуданд. Як қисми аъзоёни ҷамоа муфлис мешуд. Онҳо аз ашхоси бой ва ё осудаҳол қарздор шуда, тобеи ингуна одамон мегардиданд.

*Расми 11.
Қутбманори асри
XIII. Деҳлӣ.*

Аз байни аъзоёни ҷамоаи деҳа табақаҳои дорон, осудаҳол ва камбағал ба вуҷуд меомаданд. Ҳамаи ин ба хоҷагии гуломдорӣ хотима бахшида, ҷомеаи феодалиро ба вуҷуд меовард.

ТАБАҚАҲОИ ҲИНДУСТОН. Ҳамаи аҳолии давлати Гуптҳо аз ҷиҳати ҳуқуқҳои худ дар як мақом набуд. Дар он чор табақаи асосии Ҳиндустони қадим вуҷуд

дошт: 1) Бараҳманҳо табақаи коҳинони динӣ буданд. Ҳуқуқҳои аъзоёни табақаи бараҳманҳо нисбат ба се табақаи дигари аз он поёнтар баланд буд. 2) Табақаи кшатриҳо аз хизматчиёни ҳарбӣ иборат буда, ҳуқуқҳои аъзоёни он аз ҳуқуқҳои аъзоёни табақаи бараҳманҳо пасттар, лекин аз ду табақаи аз кшатриҳо пасттар баландтар буданд. 3) Вайшиҳо табақаи сеюмро ташкил мекарданд. Ба ин табақа аҳли захмат – кишоварзон, ҳунармандон ва тоҷирон дохил буданд. Ҳуқуқҳои аъзоёни ин табақа аз ҳуқуқҳои аъзоёни табақаи шудра, ки охирин ба шумор мерафт, баландтар буданд. 4) Шудра табақаи пасттарин ба шумор мерафт ва аъзоёни он беҳуқуқтарин буда, қорҳои аз ҳама ношоҷаю ифлос ва камарзиштаринро иҷро мекарданд.

Расми 12. Мусаввари буддой дар яке аз ибодатхонаҳои шаҳри Нора. Асри VII.

Дар Ҳиндустон маҳдудиятҳои ҳуқуқии табақаҳо дар зерин назорати махсус буданд. Намояндагони ҳар қадом табақа ба намояндагони табақаҳои аз худ боло ва ё поён хонадор шуда наметавонистанд. Маҳдудиятҳои дигари табақавӣ низ вуҷуд доштанд. Вайронкунандагони сохти табақавӣ ба ҷазоҳои сахт гирифта карда мешуданд.

Ҷор табақаи ин ҷо номбаркардашуда маънои онро надорад, ки дар Ҳиндустон онвақта ҳамин қадар табақа мавҷуд буданд. Табақаҳои дигар ҳам буданд. Ҳатто дар доҳили ҳар як табақа табақаҳои боз ҳам хурдтар вуҷуд доштанд.

ПЕШРАФТИ МАДАНИЯТИ ГУПТҲО

САНЪАТИ МЕЪМОРӢ ВА РАССОМӢ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо санъати меъмории қадими анъанавии ибодатгоҳу қасрсозӣ пеш рафт. Дар тӯли зиёда аз 10 асри охир аксарияти ёдгориҳои меъмории давраи маъмури Ҳиндустон дар натиҷаи тохтутози истилогарони хориҷӣ нестӣ набуд карда шуданд. Онҳое, ки боқӣ монданд, дорои санъати баланди меъмории буда, тамошонон қасро ба ваҷд меоварад. Масалан, ибодатхонаҳои Элора ва Аҷанта, ки дар доҳили қамару харсангҳои қӯҳмонанди яқлухт қанда шудаанд, ҳамин хел мебошанд. Дар доҳили

ибодатгоҳҳои мазкур тасвироти пайкараҳои зиёди асотирии қадими ҳиндию буддой мавҷуд буданд. Деворҳои ин биноҳо бо расмҳои кандакорикардашудаи гуногун оро дода шудаанд.

Рассомон ва устоҳо дар коркарди маъдан маҳорати баланд пайдо карда буданд. Дар Дехлӣ то ҳол сутунҳои тавассути кафшер тайёркардаи зебо, гарчанде ки дар тули асрҳои зиёд дар зери таъсири шӯроҳои офтоби сӯзон ва борон буданд, вайрон нашудаанд.

ИЛМ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо илми Ҳиндустон муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд. Баъзе олимони онвақтаи Ҳиндустон натавонанд дар дохили мамлакат, балки дар давлатҳои аз Ҳиндустон хеле дур ҳам маъмулу машҳур буданд. Дар байни чунин олимони Арьяхату, Варахамихару ва Брахматунту мақоми хоса доштанд. Онҳо дар асрҳои V-VI зиндагӣ кардаанд. Бояд гуфт, ки он вақт дар Ҳиндустон тиб ва табобат асосан ба гиёҳҳои шифобахш сурат мегирифт.

АДАБИЁТ. Адабиёти давраи Гуптҳои Ҳиндустон бо адибони барҷастааш машҳур аст. Дар байни онҳо шоир Калидаса ҳам буд. Ӯ дар охири асри IV – аввали асри V ҳаёт ба сар бурдааст. Калидаса муаллифи якчанд достони калони қаҳрамонӣ ва драмаи асотириро таърихӣ будааст. Драмаи "Шакунталаи эътирофшуда" аз беҳтарин асари Калидаса буда, дар он образи зани ҳиндӯе инъикос ёфтааст, ки ҳамагуна монеаҳои сари роҳашро бартараф карда, ба мақсадҳои инсонияш расида тавонидааст. Ин асар дар Фарб танҳо соли 1789 маълум гардида, таваҷҷӯҳи мардуми

Расми 13. Ибодатгоҳи дар гори мавзеи Аҷанта кандашуда. Асрҳои V-VI.

Аврупои ҳамонвактаро ба адабиёти Ҳиндустони қадим ба вучуд овардааст. Алҳол асари номбурда ва асарҳои дигари Калидаса ба забонҳои асосии ҷаҳон тарҷума шудаанд.

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Соли барҳамхҶҶрии давлати Гуптҳо ба мо маълум нест. Он ба оғози асри VI рост омадааст. Дар охири асри V давлати Гуптҳо рӯ ба таназзул ниҳода буд. Аз тарафи дигар, дар наздикии Гуптҳо чандин давлати пурзӯр мавҷуд буд, аз он ҷумла Сосониён, Ҳайтолиён ва Хокони Турк. Дар замоне, ки давлати Гуптҳо пеш намерафт, давлатҳои номбурда давраи таракқиёти худро аз сар мегузарониданд ва махсусан давлати Ҳайтолиён. Маҳз ҳамин давлат дар нимаи дуюми асри V муқовимати давлати Сосониёнро бартараф карда, ба Ҳиндустон зада мебарояд. Ҳамин тавр, давлати Ҳайтолиён давлати Гуптҳоро забт карда, ба мавҷудияти он хотима гузоштааст.

ДУҒАТ

Кастаҳо – маънои табақаи аҳолиро дорад, ҳар кадоми онҳо дорои ҳуқуқҳои муайян буданд.

Роҷаҳо – ашрофони ҳиндуҳо ҳамин тавр ном мебарданд.

Ҷамоаи деҳа – сохти дастаҷамъии сокинони деҳа ва ташкили меҳнати онҳо, ки худидорашаванда аст.

Иҷораи замин – заминдор ба деҳқонон заминашро ба иҷора дода, қисми муайяни ҳосили онро гирифта, қисми боқимондааш дар ихтиёри иҷорагир мемонад.

Ҷомеаи феодалӣ – ҷомеае, ки дар он мақоми мулкдорон-ашрофон дар ҷои аввал аст, онҳо соҳибони асосии замин мебошанд.

Ибодатхона – ҷое, ки пайравони ин ва ё он дин ибодат меkunанд.

Достони қаҳрамонӣ – дар он ягон шахс ва ё воқеа васф карда мешавад.

Драмаи асотирӣ-таърихӣ – дар он воқеаҳои таърихӣ ривоятҳо ба таври ҳаяҷонбахш инъикос гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Гуптҳо дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи сохти давлати Гуптҳо чӣ гуфта метавонед?
3. Ҷамоаи деҳотии Гуптҳоро шарҳ диҳед.
4. Ҳар яки чор табақаи ҳиндуҳо таҳлил карда, ҳуқуқҳои аъзоёни онҳоро муайян кунед.
5. Дар бораи рушди маданияти замони Гуптҳо бо ҳамдигар баҳсу мунозира кунед.
6. Дар бораи шоири ҳинду Калидаса чӣҳо медонед?
7. Давлати Гуптҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§ 6. ҲИНДУСТОНИ ПАРОКАНДА

ДАВЛАТИ ЯШОДХАРМАН. Аз мавзӯи 3 "Давлати Ҳайтолиён" ба шумо маълум гардид, ки ин давлат дар асри V ба яке аз давлатҳои пуриктидортарини ҳамонвақтаи чаҳон табдил ёфт. Сосониён барин давлати пурзӯр борҳо аз он шикаст хӯрда буд. Дар нимаи дуоми ин аср Ҳайтолиён ба забти Ҳиндустон даст заданд. Давлати Гуптҳо дар зери зарбаҳои пайдарпаи Ҳайтолиёни кӯчманҷӣ таназзул ёфта, дар оғози асри VI аз байн рафт. Давлати Ҳайтолиён дар рафти ишғолкунӣ қисмати шимолии Ҳиндустонро ба харобазор табдил дод.

Дар ин давраи мушкил шахсони ватанпарвари Ҳиндустон халқи ҳиндуҳо ба муборизаи зидди истилогарони ҳайтолий даъват намуданд. Яке аз чунин шахсон роҷа Яшодхарман буд. Ӯ лашкар чамъ намуда, онро хуб мусаллаҳ карда, бар зидди Ҳайтолиён бурд. Яшодхарман соли 530 тавонист, ки гуниҳои сафед, яъне Ҳайтолиёнро торумор кунад. Баъди торумори Ҳайтолиён Яшодхарман ба сулолаи Гуптҳо иттиҳод накарда, худаш унвони маҳароҷаро қабул кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки танҳо як қисми собиқ давлати Гуптҳо ба худ тобеъ кунад. Давлати ташкилкардаи Яшодхарман тахминан 70 сол умр дидааст.

ДАВЛАТИ ХАРШИ. Дар оғози асри VII Харши ном роҷаи яке аз вилоятҳои Канауҷа бо номи худ давлатеро ташкил намуда, баъдтар қариб тамоми Ҳиндустони Шимолиро ишғол кард.

Давлати ташкилкардаи Харши дар водии дарёи Ганг, Панҷоби Шарқӣ ва то халиҷи Банғоларо фаро гирифт. Ба Харши инчунин вилоятҳои Ҳиндустони Марказӣ тобеъ шуданд. Харши қаламрави қариб 40 вилоятро ба давлати худ ҳамроҳ ва ҳокимони онҳоро ба худ тобеъ намуд.

Вале империяи ташкилкардаи Харши ҳам дуру дароз умр наид. Роҷаҳои алоҳида ҳанӯз ҳангоми дар қайди ҳаёт будани Харши мустақилият ба даст оварда, минбаъд ба ҳокимияти марказӣ иттиҳод наме-

Расми 14. Ҳайкали биринҷии олиҳаи ҳиндуён.

карданд. Баъди вафоти Харши Ҳиндустон ба давлатҳои хурди сершумор тақсим ва пароканда шуд. Ин давлатҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқобилият нишон дода наметавонишанд.

Дар тӯли асрҳои VIII–X Ҳиндустон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Гарчанде, ки ин вақт шаҳри Канауча пойтахти Ҳиндустон буд, вале маҳарочаҳои он аз ӯҳдаи муттаҳид кардани давлатҳои Ҳиндустон набаромаданд. Қариб ҳамаи маҳарочаҳои Ҳиндустон ба ҷои он ки муттаҳид шуда, бар зидди қабिलाю давлатҳои аҷнабии таҷовузқор мубориза баранд, ба ҷангҳои байниҳамдигарӣ машғул буданд.

ҲАМЛАИ АРАБҲО БА ҲИНДУСТОН. Арабҳо барои паҳн намудани дини ислом дар тӯли асри VII ва аввали асри VIII давлатҳои зиёдро ишғол намуданд. Баъди гирифтани Эрони аҳди Сосониён ва Афғонистон онҳо ба сарҳадҳои Ҳиндустон наздик шуданд.

Уммавиён вазифаи забти Ҳиндустонро ба ӯҳдаи Муҳаммад ибни Қосим ном лашкарқашӣ араб воғуздор карданд. Ӯ метавонист ба Ҳиндустон ё аз тарафи хушкӣ ва аз тарафи баҳр – ба воситаи халиҷи Форсу уқёнуси Ҳинд зада дарояд. Ҳар ду роҳи ҳучум ҳам мувофиқ буданд. Муҳаммад ибни Қосим соли 722 бо лашкари худ аз Басра баромада, дере нагузашта Синди Ҳиндустонро забт кард. Минбаъд арабҳо ҳучуми худро дар Ҳиндустон илома дода натавонишанд. Баъди якҷанд даҳсола арабҳо аз Ҳиндустон пеш карда шуданд.

Арабҳо дини исломро дар тамоми Ҳиндустон паҳн карда натавонишанд. Ҳиндуҳо исломро ҳамчун дини истилогарон шуморида, аксарияташон ин динро рад карданд ва пайрави дини миллии худ – буддоия мондан гирифтанд.

ҲАМЛАИ ТУРКҲО БА ҲИНДУСТОН. Охири асри X давлати эронӣ туркии Ғазнавиён ташкил ёфт, ки пойтахташ Ғазна буд. Шоҳи давлати Ғазнавиён Султон Маҳмуд қаламрави Эрони Шарқӣ ва Афғонистонро ба давлати худ муттаҳид карда, баъд барои лашкарқашӣ ба Ҳиндустон тайёри дид. Ӯ дар тӯли 32 соли ҳукмронӣ ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар қашидааст. Дар натиҷа шаҳру деҳоти Ҳиндустони Шимоли талаю тороч карда шуда, даҳо ҳазор ҳиндуҳо асир афтоданд. Қорвоҳои сершумори Ғазнавиён борҳои тиллою нуқра ва сангҳои қимматбаҳо аз Ҳиндустон ба шаҳри Ғазна меоварданд, ки

бештари онҳо аз ибодатхонаҳои буддони ин кишвар горат шуда буданд. Бо қувваи қосибону ҳунармандони асири ҳиндустонӣ ва тавассути ғановати горатшуда дар шаҳри Ғазна қасрҳои бохашамат сохта, зебу зинат дода мешуданд. Баъзеи ин биноҳои бохашаматро қосибону ҳунармандони аз Ҳиндустон бо зурӣ овардашуда сохтаанд.

Дар охири ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён дар Ҳиндустон то соҳилҳои дарёи Ғанг доман паҳн намуд.

Дар натиҷаи истилоғариҳои Ғазнавиён ва идораи қисматҳои истилошуда теъдоди аз ашхоси эронӣҳою тоҷикон, паштуҳою туркҳо ва халқҳои дигар дар шимолӣ Ҳиндустон сокин шуданд. Аҳолии зиёди маҳаллии Шимолу Ғарби Ҳиндустон дини исломро қабул кард.

Соли 1175 Муҳаммади Ғурӣ (Ғазнаро яке аз шоҳони давлати тоҷикии Ғуриён ишғол карда буд) ба Ҳиндустон зада даромада, вилояти Панҷобро ба даст даровард. Баъди соли 1206 вафот кардани Муҳаммади Ғурӣ вориси ӯ – Қутбиддини Ойбек қаламрави зери ҳокимияти худро аз Ғазна ҷудо карда, дар шимолӣ Ҳиндустон давлати мустақилро ташкил кард, ки пойтахташ Деҳлӣ шуд. Давлати нав номи Султони Деҳлиро гирифт.

ВАЗЪИ ҶАМОАҲОИ ДЕҲОТ ВА ИДОРАИ ОНҲО. Парокандагии Ҳиндустон барои ҳарчӣ тезтар гузаштан ба ҷомеаи феодалӣ шароити мусонд фароҳам овард. Дар шимолӣ Ҳиндустон баъд аз барҳам хӯрдани давлати Гуптҳо ва давлатҳои Яшодхарману Харши даҳҳо давлатҳои нава ташкил ёфтанд, ки ҳокимони онҳо заминдорони қалон буда, ҷамоаҳои деҳотро ба тобеияти худ дароварда буданд.

Дар рушди заминдорӣ феодалии Ҳиндустон ибодатгоҳҳои дини ҳиндуия низ хизмати бузург кардаанд. Қоҳинони ҳиндуия замини зиёд доштанд ва масоҳати онро сол то сол васеъ мегардонданд. Ибодатхонаҳои алоҳида дар ихтиёри худ то 1000 ва баъзан то 1500 деҳаҳои хурду қалон доштанд. Кишоварзони ҷамоаи деҳотӣ қисми ҳосили заминро ба ибодатхонаҳои меоданд, ки замини иҷора аз онҳо буд.

Ҷамоаҳои деҳоти давлатҳои Ҳиндустон аз тарафи ашхоси интихобӣ идора карда мешуданд. Вале назорат аз болои онҳо дар дасти ҳоким ва ашхоси аз тарафи ӯ таъиншуда сурат мегирифт.

ИНТИХОБИ ВАРАЙЯМ

(КУМИТАИ ДЕҲА)

(навиштаҷоти соли 918)

Хушбахтӣ! Гулгулшукуфӣ! Соли 12 (идора) чаноби Паракесаривармана (унвони ҳоким Парантанаи I), ки Мадураро ишғол намудааст, мо, аъзоёни маҷлиси Уттарамару-Чатурведиманталам (номи деҳа), бо ҳамроҳии Паттанур-Муванда валан (унвон), ки тибқи амри шоҳ дар байни мо ҳузур дорад... қарори зерин оид ба интихоби кумитаҳо аз имсол сар карда ва ҳар сол, аниқаш "кумитаи солона", "кумитаи боғот" ва "кумитаи обанборҳо"-ро қабул кардем.

(Дар деҳа) 30 кудумбу (аз афташ гурӯҳи оилаҳои бо ҳам ҳеш дар назар дошта шудааст) мавҷуд аст. Аъзоёни ҳар яки ин 30 кудумбу бояд чамъ шуда, дар чиптаҳои махсуси қуръагӣ номи он (сокин)-ҳоеро нависанд, ки чоряк майдон доранд, ки аз он андоз ситонида мешавад, дар хонаҳои зиндагӣ мекунанд, ки дар китъаҳои ҳуди онҳо сохта шудаанд...

(Баъд аз чипта-қуръаҳо) аз ҳар як кӯча чамъ карда мешавад ва писарбачае, ки алҳол аломатҳои фарқ карда наметавонад, онҳоро аз (ягон ҳел зарф ва ё ҳалта) дарун паси ҳам берун меорад. Ҳамин тариқ, аз ҳар як кӯча якнафарӣ интихоб карда шаванд. 12 нафар (ҳамин ҳел интихобкардашуда) "кумитаи боғот"-ро ташкил менамояд. Одамоне, ки дар шаш чипта-қуръаи боқимонда сабт шудаанд, "кумитаи обанборҳо"-ро ташкил мекунанд.

Се кумитае, ки бо роҳи берун овардани 30 чипта-қуръа интихоб шудаанд, бигузур вазифаҳои худро 360 рӯз (дар як сол) пурра иҷро намоянд...

(Эзоҳот: шарҳи баъзе ибораю номҳои дар қавс овардари муаллиф Т. Зиев додааст)

ЛУҒАТ

Махароча – номи мансаб, ки ба ҳоким ва ҳатто ба шоҳ баробар аст.

Вассал – тобеъ; пайрав; хизматгор.

Уммавиён – сулолаи халифаҳои араб, ки дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Дини ҳиндуия – дар асрҳои VI–VII ташаккул ёфтааст, он аз дини қадими ҳинду бараҳмания – буддоия, ки ҳанӯз дар асри V п.а.м. ба вучуд омадааст, сарчашма мегирад.

Ҷомеаи ашрофӣ – муродифи мафҳуми ҷомеаи феодалӣ буда, ҷомеаеро дар назар дорад, ки нерӯи асосии он заминдорони калон, яъне мулкдорон буданд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Гуптҳо чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Харши кай ва чӣ тавр империяи худро таъсис дод?
3. Бо кадом сабаб давлати Харши барҳам хӯрд?
4. Парокандагии Ҳиндустонро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи истилогарихои арабҳо дар Ҳиндустон нақл кунед.
6. Арабҳо бо сардории Муҳаммад ибни Қосим кай ва чӣ тавр Ҳиндустонро забт кардаанд?
7. Дар бораи лашкаркашиҳои Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон чиҳо медонед?
8. Муҳаммади Ғурӣ кадом музофотҳои Ҳиндустонро забт кард?
9. Султони Дехлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
10. Дар ҳаёти ҷамоаҳои деҳоти Ҳиндустон чӣ тағйирот ба амал омаданд? Барои ёфтани ҷавоб аз сарчашма ҳам истифода баред.

§ 7. ИМПЕРИЯИ СУЙ

ПАРОКАНДАГИИ ЧИН. Дар асрҳои V-VI Чин давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд. Ин вақт қabilaҳои мугул ва турк, ки дар шимолу ғарби Чин сукунат доштанд, ба дохили Чин ба масофаи хеле дур даромада, хоҷагӣ ва маданияти мамлакатро хароб карданд. Дар зери фишор ва ҳамлаҳои пайдарпаи қabilaҳои бодиянишин давлатҳои калони Чин барҳам хӯрда, ба ҷои онҳо давлатҳои хурд-хурди сершумори камқувват ба вучуд омаданд. Сарвари бисёрии онҳо пешвоёни қabilaҳои номбурдан истилогар буданд. Дар байни ин давлатҳо Вэйи Шимолӣ калонтарин буд. Пойтахти он Лоян ном дошт. Ин давлат, ки империяи Сун ном дорад, солҳои 386-584 арзи вучуд кардаст.

Расми 15. Парварини шолӣ.

Дар ин давра қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Чинро сулолаҳои номдор идора мекарданд. Барои ҳамин ҳам таърихи асрҳои V ва VI Чинро замони "сулолаҳои шимолӣ ва ҷанубӣ" номгузорӣ кардаанд. Аз ин бармеояд, ки мақоми аввал дар мавҷудияти ин давраи Чин дар дасти ҳамин сулолаҳо будааст.

ЗАМИНДОРӢ. Ҳучуми қabilaҳои бодиянишин дар Чин соҳти ғуломдориро барҳам навода бошад ҳам, ба

хар ҳол ба он зарбаи сахт зад. Дар натиҷаи ин теъдоди деҳқонони озод, аз он ҷумла аз ҳисоби бодиянишинони дар Чин сокиншуда афзуд. Дар давлати Вэй заминдорӣ китъагӣ давлатӣ ташаккул ёфт. Аз рӯи ин низом замин дар байни аъзоёни қоршоями онлаҳо бо дарназардошти андозпардозӣ аз замин ва касибӣ тақсим карда шуда буд. Андозҳо дар шакли асли - маҳсулот ва ё пулӣ ситонида мешуданд. Ҷамъовариҳои андоз марказонида шуда, ба хазинаи давлат тобеъ буд. Дар ҳамин давра заминҳои феодалӣ ашрофони чинӣ ба вучуд омаданд, ки онҳо "ҷжуанюон" номида мешуданд.

Дар баробари пешрафти заминдорӣ боқимондаҳои урфу одатҳои авлодӣ маҳфуз монда буданд. Ин зухурот дар Чин муддати дуру дароз давом кардааст. Масалан, дар асрҳои X ва XI кишоварзонӣ тобеъ худро "фарзандон ва хешони хурдак"-и хӯҷаиҳои худ мешумориданд.

Дар Чини онвақта дайрҳои буддоӣ низ замин доштанд. Дар ин заминҳо рӯҳониёни буддоӣ қор карда, ризку рӯзии худро меёфтанд.

ТАШКИЛҶБИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Баъди парокандашавии Чин дар ҳудудҳои он давлати калонтарин - Вэйи Шимолий буд. Вэй қариб 200 сол вучуд дошта бошад ҳам, ба он муяссар нагардид, ки ба давлати пуриктидор табдил ёфта, ба худ давлатҳои сершумори дигари Чинро тобеъ кунад. Дар тӯли ин ду аср дар Чин давлати дигари пурқуввате пайдо нашуд, ки Чини парокандаро муттаҳид созад.

Кӯшиши аввалини муттаҳидкунии давлатҳои парокандаи Чинро сулолаи Суй кардааст. Асосгузори ин сулола Янтсзян буд, ки ўро Вэнди низ ном мебарданд. Ин шахс фармондеҳи дастаи қалони лашқари яке аз сулолаҳои шимолий буд.

Янтсзян қарор дод, ки мақсадашро ба сарбозонаш фаҳмонад. Шояд онҳо ўро дастгирӣ кунанд. Хушбахтона, аскаронаш ўро дастгирӣ карданд. Янтсзян аввал қаламрави зери ҳокимияти сулолаеро, ки ба он хизмат мекард, ишғолнамуда, баъд ба васеъ кардани ҳудуди ишғолнамудаи худ шурӯъ кард. Ў дастаҳои низомии шоҳу ҳоки-

Расми 16. Қосибон абрешии мебофанд.

мони давлатҷаҳои зиёди Чинро мағлуб сохта, заминҳои онҳоро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Хамин тарик, то соли 589 Янтсзян тамоми шимол ва ҷануби Чинро забт карда, империяи Суйро таъсис дод.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Аъзоёни сулолаи Суй баҳри нигоҳ доштани иқтидори хоҷагӣ, ҳарбӣ, хунармандию касибӣ ва тичорати империяи худ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд ва то як дараҷа ба мақсадҳои хеш ноил ҳам шуданд.

Шабакани обёрикунни Чин аз нав барқарор ва васеъ карда шуд. Дар аввалҳои асри VII, хангоме ки императорони дуёми ин сулола – Ян Гуан ё Ян-ди салтанат меронданд, Чүйи Бузург кофта шуд, ки он дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзиро бо ҳам пайваст. Ин чүй аз бузургтарин чүйҳое буд, ки инсоният дар ягон даври замон қанда бошад. Чүйи Бузурги Чин қариб 1000 километр дарозӣ дошт. Дар сохтмони ин чүй дар як вақт то 1 миллион нафар одам кор мекард.

Давраи ҳукмронии Ян Гуан хеле самаранок буда, ба афзоиши иқтидори империяи Суй мусондат намуд. Вале ин давраи рушди империя кӯтоҳмуддат баромад. Давраи гул-гулшукуфии империяи Суй дар баробари вафоти Ян Гуан анҷом ёфта, давраи таназзули он фаро расид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Империяи Суйи ташкилкардаи Янтсзян умри дароз надид. Дар як давлат дар ҳолати муттаҳидӣ нигоҳ доштани шимол ва ҷануби Чин қорӣ осон набуд. Ҳукумати марказии Суй имконият надошт, ки аз болои тамоми музофотҳои мамлакат назорати сахти доимӣ ҷорӣ кунад. Дар музофотҳо ҳокимият асосан дар дасти ашрофи маҳаллӣ буд. Ғайр аз ин ба империяи Суй аз тарафи Ғарб қабилаҳои турк тез-тез ҳамла карда, онро талаю тороч намуда, музофотҳои алоҳидаро ба зери тасарруфи худ медароварданд. Тохтутози қабилаҳои турк ба Чин сол то сол пурзӯртар мегардид.

Сарфи назар аз ин ҳолати Чин, императорҳои сулолаи Суй ба забти кишварҳои дигар машғул буданд. Ин кор нерӯи бузурги одамай ва маблағи зиёдро тақозо мекард. Харочоти беандоза қалони ҷангҳои истилогаронаи империя ва аз тохтутози қабилаҳои туркӣ дифоъ кардани мамлакат таназзули империяи Суйро тезонид. Боре ҳукумати Суй хост, ки Кореяи дар шарқи Чин ҳамхудудбударо ишғол кунад, вале он бебарор анҷом ёфт. Ин бебарорӣ обрӯю эътибори сулолаи Суйро қатъиян резонд. Ин буд, ки музофотҳои зиёди Чин аз зери тобеяги ин сулола

баромаданд. Ба ҳокимияти марказӣ дигар ягон музофот итоат намекард.

Дар чунин вазъият соли 618 яке аз ҳокимони Чини Шимолу Фарбӣ – Ли Юэн ё худ Гаотси, ки аслан турктабор буд, ҳокимиятро дар империя ба даст дароварда, бо ҳамин ба ҳукмронии сулолаи нав, ки Тан ном дошт, асос гузошт.

ЛУҒАТ

Заминдории қитъагӣ – он заминҳое, ки давлатӣ буданд ва ба деҳқонон пора-пора муваққатан ба иҷора дода мешуданд.

Кишоварзони тобеъ – онҳое, ки дар заминҳои хўҷаинонашон кор карда, ҳуқуқи иваз кардани хўҷаини худро надоштанд.

Дайрҳои буддой – ибодатгоҳҳои дини буддоия, ки сокинони он дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Парокандагии Чини асрҳои V ва VI-ро шарҳ диҳед.
2. Лоян пойтахти кадом давлати Чин буд?
3. Дар бораи заминдории Чин давраи парокандагии он чӣ гуфта метавонед?
4. Дайрҳои буддой чӣ хел муассиса буданд?
5. Давлати Суй кай ва чӣ тавр таъсис ёфта буд?
6. Дар бораи асосгузори сулолаи Суй – Янтсзян чӣ гуфта метавонед?
7. Янтсзян қучоҳоро ба империяи худ ҳамроҳ кард?
8. Дар бораи қанда шудани Ҷўйи Бузурги Чин дар байни дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзи нақл кунед.
9. Ба империяи Суй кадом қabilaҳои бодиянишин ҳамла карданд?
10. Империяи Суй кай ва чӣ тавр барҳам хўрд? Онро кӣ соҳибӣ кард?

§ 8. ИМПЕРИЯИ ТАН

ТАЪСИСЁБИИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи Тан соли 618 таъсис ёфта, асосгузори он Ли Юан аз сулолаи Тан буд. Аз ин рӯ, ин империя номи Танро гирифтааст. Пойтахти империя шаҳри Чанъан (холо Сиан) ном дошт ва ниҳоят калон буда, дар асри VIII аллакай дорои 1 миллион нафар аҳоли будааст. Пойтахти дуҷуми империяи Тан шаҳри Лоян буд.

Империяи Тан тахминан 300 сол умр дидааст. Императори нисбатан пурзўри сулолаи Тан Ли Ши-мин (626–649) буд, ки ўро Тайсун ҳам меномиданд. Дар натиҷаи якҷанд ҷанги

бомуваффақият ба Ли Ши-мин муяссар гардид, ки худуди империяи худро васеъ кунад. Қаламрави империяи Тан дар шимол то дарёи Амур ва Хинган, дар ҷануб то Ҳиндустон ва Сиам, дар шарқ то Корея ва дар ғарб то сарҳадҳои Осиёи Марказиро дар бар мегирифт.

Империяи Тан дар аҳди ворисони Тайсзун давлати калонтарини Осиё ба шумор мерафт. Махсусан, дар аҳди малика У Тсзэ-тян (656-705), ки ўро Ухсу ҳам ном мебарданд, пурқувват гардид. Ў пуштибони дини буддоия буд.

ИДОРАИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи бузурги Тан дар аҳди Ли Ши-мин тавассути амалдорони сершумори император идора карда мешуд. Ин император барои амалдорони давлати унвонҳои махсус таъсис дод. Ҳамаи амалдорон ба нӯҳ дараҷа тақсим карда шуда буданд. Ҳар кадоми онҳо мувофиқи дараҷаи унвонашон дорон қитъаи муайяни замин буданд, ки ба онҳо ба ивази хизмат дода мешуд. Яъне, ҳар қадаре ки дараҷаи унвони амалдор баландтар бошад, ба ў ҳамон қадар зиёдтар замин дода мешуд.

Дарбори император ҳамагӣ 6 идора дошт. Онҳо вазифаҳои вазоратҳои зеринро иҷро мекарданд: вазорати унвонҳо, вазорати андозҳо, вазорати ҳарбӣ, вазорати додгоҳи ҷинӣ, вазорати корҳои ҷамъиятӣ ва вазорати расму оинҳо. Ҳар кадоми онҳо дар мамлакат мувофиқи номашон вазифаҳои муайяноро иҷро мекарданд. Вазорати андозҳо ба ҷамъоварии андоз ва ворид кардани он ба ҳазинаи давлати машғул буд; вазорати ҳарбӣ ҳамаи он корҳоеро, ки ба дифоъи мамлакат, аскарӣ ва артиш марбут буд, ба ўҳда дошт; вазорати унвонҳо ба амалдорон ва ашхоси дигар унвон меод ва ё номзадҳои онҳоро ба император ва ё амалдори дигар ҳокимияти марказӣ пешниҳод мекард; вазорати урфу одатҳо иҷроиши мувофиқаҳои динию миллиро назорат ва танзим менамуд; вазорати додгоҳи ҷинӣ ҳамаи масъалаҳои тафтиши ҷиноятҳо, мувофиқи судӣ ва иҷрои ҳукми додгоҳҳоеро иҷро мекард ва вазорати корҳои ҷамъиятӣ бошад, ба сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ, ҷӯйборҳо, роҳҳо, устухонаҳои қосибии давлатӣ ва корҳои дигар таъиноти маҳаллӣ ва ё умумидавлатӣ махсус гардонид шуда буд.

Барои роҳбарӣ ба музофоту вилоятҳо император ҳокимонро таъин мекард, ки салоҳияти онҳо ба губернатор баробар буд. Ҳар як вилоят ба музофотҳо, музофотҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо ва волостҳо ба деҳаҳо тақсим карда шуда буданд. Гурӯҳҳои аз ҳама поёни ҷомеаи деҳаҳо иттиҳоди хавлиҳо буданд, ки ҳар

кадом панҷ хавлиро дар бар мегирифт. Дар сурати андозхоро пардохта натавонистани яке аз хавлиҳо аъзоёни дигари ин иттиҳод қарзи якҷоя мепардохтанд. Ин усули рӯёнидани андозро "дастгирии ҳамдигарӣ" меномиданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тан дар Чин низоми ташаккули мулкҳои давлатии заминҳо пурра анҷом ёфт. Амалдорони давлатӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро ба ҳисоб гирифтанд, то ки бо ин роҳ заминҳои давлатӣ зиёд карда шаванд. Дар ин заминҳо кишоварзони давлатӣ кор мекарданд. Онҳо ба давлат андози калон мепардохтанд, инчунин дар як сол аз 20 то 30 рӯз корҳои давлатиро бепул иҷро мекарданд. Бо мурури замон қисми зиёди заминҳо ба ихтиёри амалдорон гузашт. Дехқонон камзамин ва безамин мешуданд.

ИМПЕРИЯИ ТАН ДАР АСРҲОИ VIII-IX. Дар асри VIII маҷмӯаи қонунҳои империяи Тан тартиб дода шуд, ки он аз 6 маҷмӯаи алоҳидан ифодакунандаи тарафҳои гуногуни ҳаёти давлати Тан иборат буданд. Қонунҳои дар ин маҷмӯаҳо инъикосёфта имконият медоданд, ки империяи Тан тараққӣ кунад ва ҳам ҳукукуҳои халқ ҳифз карда шаванд.

Дар ин давра Чин бо давлатҳои зиёди Осиё робитаҳои хуби тичоратӣ дошт, аз он ҷумла, бо Хилофати Араб, Ҳиндустон, Сиам ва Ветнам. "Роҳи абрешим", ки аз Чанъан ба ҷониби Осиёи Марказӣ гӯл мекашид, Чинро бо мамлакатҳои Осиёи Шимолӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ мепайваст. Чин роҳи баҳрӣ ҳам дошт, ки он қадқади соҳилҳои шарқии Чинро ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубию Шарқӣ ва Ҳиндустон мепайваст. Тоҷирони Чин абрешим, чиниворӣ ва молҳои дигарро дар бозорҳои ин мамлакатҳо фурӯхта, даромади калон ба даст мебароварданд.

Вале ин ҳама муваффақиятҳои Чин то солҳои 70-уми асри VIII буд. Баъди ин империяи Тан рӯ ба таназзул ниҳод. Ин вақт хароҷоти давлатӣ аз ҳад зиёд шуд. Барои ҳамин импера-

Расми 17. Киштукори кишоварзони Чин.

торҳо ба кишоварзон андозҳои нав ба нав бор мекарданд. Ба замми мушкilotи андоз ҳазорон кишоварзон ба касалии вабо гирифта шуда, талаф меёфтанд. Ин буд, ки шумораи кишоварзони давлатӣ сол то сол кам шуда, аз ҷониби онҳо ба хазинаи давлатӣ маблағи ночиз ворид мегардид. Дар чунин шароит кишоварзон ба соҳибони замин торафт бештар тобеъ мешуданд. Заминдорон аз меҳнати ин кишоварзон даромади калон ба даст медароварданд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки соли 780 ҳукумати Тан дар низоми андозситонии мамлакат ислоҳот гузаронид. Аз рӯи қонуни нав, ки онро Ян Ян ном шахс таҳия карда буд, андозҳо натавонанд аз деҳқононе, ки порчаи хурди замин доштанд, ситонида мешуданд, балки аз онҳое ҳам ситонида мешуданд, ки заминдори калон буда, заминҳои давлатиро ҳам муваққатан дар ихтиёри худ доштанд. Мухимии ин қонун аз он иборат буд, ки заминдорон маҷбур буданд андози деҳқонони дар заминҳои онҳо кор мекардагиро ҳам пардозанд. Ин ислоҳот аҳволи кишоварзони Чинро каме бехтар кард.

Дар охири асри VIII вазъи сулолаи Тан ва ҳокимияти марказии он рӯ ба таназул ниҳод. Аз ин аҳвол ҳокимону лашкаркашон хуб истифода бурда, меҳостанд, ки истиклолият ба даст дароранд. Ин қабил амалдорон дигар аз император наметарсидагӣ шуданд. Дар натиҷа соли 785 фармондеҳи артиш Ан Лу-шан ба муқобили император шӯриш бардошт. Дар ин шӯриши зидди ҳукумати лашкари 120-ҳазорнафара иштирок

Расми 18. Деҳани Чин.

кард. Соли 786 ба Ан Лу-шан муяссар гардид, ки ҳар ду пойтахти империя - шаҳрҳои Чанъан ва Лоянро ишғол намояд. Император маҷбур шуд, ки фирор кунад. Вале ӯ соли дигар ба пойтахт баргашта, шӯриши Ан Лу-шанро бо ёрии қабिलाҳои бодиянишини зархарид, ки дар байни онҳо теъдоди уйгурҳо бештар буданд, паҳш кард. Сипас, дар ҷануби мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд, вале, мисли шӯриши Ан Лу-шан шикаст хӯрданд.

ШҮРИШИ ХУАН ЧАО. Баъди қариб 100 соли шӯриши Ан Лу-шан солҳои 875-884 дар Чин бо сабаби қашшоқию беадолатӣ шӯриши калонтарини деҳқонон ба амал омад, ки сарвари он дӯкандори намакфурӯш Хуан Чао буд. Шӯриши мазкур аввал дар музофотҳои Шандун ва Хэбей сар зада, баъд ба Чини Марказӣ ва музофоти Хэнан роҳ меёбад. Соли аввали шӯриш сафҳои он то 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Баъд шумораи шӯришчиён афзуда, соли 880 ба 250-300 ҳазор нафар расид.

Баъд аз забти Чанъан Хуан Чао худро "императори деҳқонон"-и Чин эълон кард. Ба анъанаи чинӣ пайравӣ карда, Хуан Чао тахаллуси императории "Да Тси"-ро қабул кард. Ӯ эълон дошт, ки "император ғайр аз пуштибонӣ кардани халқи оддӣ кори дигар нахоҳад кард".

Хуан Чао, ки қароргоҳаш дар Чанъан буд, вазифаи императории Чинро ҳамагӣ ду сол иҷро кард. Соли 884 императори сулолаи Тан бо ҳамроҳии анбӯҳи бузурги уйғурҳо, тангутҳо ва қабилҳои дигари бодиянишини шимолу ғарб ба пойтахт баргашта, шӯриши Хуан Чаоро бераҳмона паҳш кард. Роҳбари шӯриш Хуан Чао аз Чанъан фирор карда, ба Хунан рафт ва дар он ҷо худкушӣ намуд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ИМПЕРИЯИ ТАҶ. Сарфи назар аз ин ки сулолаи Тан шӯриши деҳқононро торумор кард, империяи таназулӯфтаи ин сулола дигар ба худ омада натавонист. Императорони Тан баъд аз шӯриши деҳқонон дар Чин боз чандин соли дигар ҳукмронӣ карда бошанд ҳам, ҳокимияти онҳо тамоми Чинро фаро нагирифт. Дар ибтидои асри X дар шимол давлати бузурги кидониён ташкил шуд. Давлати нав, ки Ляо ва пойтахташ Янтсзин ном дошт, қаламрави бузургро дар бар мегирифт. Императорони Ляо Манчурия, қисми Мугулистон ва як қисми шимоли Чинро ишғол карда буданд.

Империяи Тан соли 907 барҳам хӯрдааст. Баъди барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар тӯли даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт.

Расми 19.
Императори охири
сулолаи Ли Ши-мин.

ЛУҒАТ

Унвонҳо – рутбае аст, ки ба соҳибаш ҳуқуқ ва имтиёзҳои махсус медиҳад.

Мулкҳои давлатӣ – заминҳои, ки ба давлат тааллуқ доштанд ва онҳо асосан дар ихтиёри император буданд.

"Роҳи бузурги абрешим" – бо ин роҳ тоҷирони чинӣ ба мамлакатҳои ғарбии Осиё, Африқо ва Аврупо молҳои абрешимӣ бурда мефурӯхтанд. Аз ин роҳ тоҷирони мамлакатҳои дигар низ истифода мебуданд.

Губернатор – амалдоре, ки император барои идораи музофот ва ё вилоятҳои Чин таъин мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Тан кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи шаҳри Чанъан чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи империяи Танро идора кардани Ли Ши-мин нақл кунед.
4. Кадом вазоратҳои империяи Танро медонед?
5. Чаро Ли Ши-мин 9 дараҷаи унвонҳоро таъсис намуд?
6. Губернатор кадом вазифаро иҷро мекард?
7. Иттиҳоди панҷ ҳавлӣ чист? Он барои чӣ таъсис дода мешуд?
8. Шӯриши Ан Лу-шанро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи шӯриши деҳқонон дар зери роҳбарии Хуан Чао ба ҳамдигар савол диҳед.
10. "Императори деҳқонон" чӣ ном дошт?
11. Империяи Тан кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 9. ИМПЕРИЯИ СУН

ТАЪСИСҶИИ ИМПЕРИЯИ СУН. Тахминан баъди 50 соли барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар ҳолати таназзул ва парокандагӣ қарор дошт. Хоҷагии он ақиб рафт. Аз парокандагии Чин махсусан, соҳаи кишоварзӣ зарари калон дид. Вале дар миёнаҳои асри X хунармандию кишоварзӣ ва тиҷорати мамлакат пеш рафт. Чандин ҳокими вилоятҳо ва лашкаркашон кӯшиш ба харҷ доданд, ки ҳокимияти кидониёро барҳам зада, Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Яке аз чунин шахсҳо лашкаркаши Чини Шимолӣ Чжао Куан-ин – асосгузори сулолаи Сун буда, дар якҷанд муҳорибаи кидониёро мағлуб карда, империяи Сунро таъсис дод. Пойтахти империя аввал шаҳри Биян буд, ки ҳоло Кайфон ном дорад. Вале дар охириҳои мавҷудияташ пойтахти Сун ба шаҳри Ханҷоу кӯчонида шуд.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУН. Шохдон сулолаи Сун бар зидди ҳокимони саркаши Чин муддати дуру дароз мубориза бурданд, вале ба онҳо муяссар нашуд, ки тамоми вилояту музофотҳои Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Ҳокимони вилоятҳо ҳокимияти сулолаи Сунро эътироф накарда, охираста давлатҳои мустақили худро ташкил мекарданд. Қабилаҳои турк, муғул ва уйғурҳо ҳам ба императори Сун итоат намекарданд. Вале оқибат ба ӯ муяссар шуд, ки ба худ ҳатто натавонанд, уйғурҳо ва кидониён, инчунин қаламрави Аннамро тобеъ кунанд. Ҳукумати сулолаи Мун бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Сиам ва Корея муносибатҳои тиҷоратӣ дошт.

Ба ҳар ҳол империяи Сун нисбат ба империяи Тан заифтар буд. Он ба мамлақати пурзӯри марказиятноқ табдил наёфт.

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ. Ван Ан-ши (1021-1086) шахсан дар яке аз музофотҳои Чин ба сифати амалдор кор карда, шохиди қашшоқию бенавоии гӯшношуниди аҳоли ва бедодгарии ашрофони заминдор ва судхӯрони маҳаллӣ шуд. Ван Ан-ши дар он ҷо вазифаи худро хуб иҷро карда, охираста-охираста сазовори вазифаҳои баландтар мешавад. Ҳамин тариқ, то ба вазифаи сарвазири император сабзида мерасад. Дар ин вазифа кор карда, Ван Ан-ши баҳри пешрафти ҳунармандӣ, кишоварзӣ, тиҷорат, молия ва некуахлоқии халқи Чин чандин қорӣ шоёнӣ таърифро ба ҷо меорад. Бо ташаббус ва сардорӣ ӯ, аз он ҷумла, заминҳои мамлақат аз нав ба рӯйхат гирифта шуданд. Акнун андозҳо бо дарназардошти ҳамин рӯйхат аз нав дида баромада шуданд. Ин кор, пеш аз ҳама, ба кишоварзон фоидаовар буд. Минбаъд аз ашрофи заминдор, ки ин вақт қариб тамоми андоз намепардохтанд, мувофиқи қонуни нав андоз рӯёнида мешуд. Ҷаҳдҳои қорқардадихӣ бошанд, бо андози пулӣ иваз карда шуданд. Кишоварзон имконият пайдо намуданд, ки соли дароз дар заминҳои ба онҳо додашуда меҳнат кунанд.

Кишоварзон акнун ҳуқуқ доштанд, ки андози заминро қисман тавассути маҳсулот ва қисман тавассути пул адо кунанд.

Расми 20. Ҳарфдони барои ҷон ҳуруфчинишуда.

ислоҳоти Ван Ан-ши барои ёрӣ ба мардуми камбизоату кашшоқ хизмат мекард. Ӯ дар анборҳои давлатӣ барои ин қабил мардум ғаллаи эҳтиётӣ захира кард, то ки дар сурати хушксолӣ ё гуруснагӣ ба ин мардуми эҳтиҷманд тақсим кунад. Ван Ан-ши хазинаи махсус таъсис намуд, то ки кишоварзон аз он қарз гирифта, хоҷагии худро пеш бурда тавонанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ислоҳоти Ван Ан-ши он буд, ки давлат маҳсулоти изофаи кишоварзонро харида гирифта, баъд онро дар бозорҳо мефурӯхт. Ҳамин тавр ҳам мешуд, ки давлат аз ин қор зарар медид. Вале бо вучуди ин, ба кишоварзон бо ҳамин роҳ ёрӣ мерасонд.

Ван Ан-ши дар соҳаи ҳарбӣ низ ислоҳот гузаронд. Артиши давлатиро, ки дар он сарбозон хизмати маҷбуриро адо мекарданд, ба аскарони ихтиёрии маошхӯр иваз кард.

Вале ба Ван Ан-ши муяссар нагардид, ки ислоҳоти худро бо пуррагӣ амалӣ кунад. Ба ҳар ҳол қисми он дар амал татбиқ гардида, натиҷаҳои хуб дод. Мутаассифона, душманони ислоҳот ба аз вазифааш сабуқдӯш кардани Ван Ан-ши муваффақ шуданд. Гуё ки ислоҳоти ӯ ба империяи Сун хавфу хатар оварда бошад.

АНҶОМИ ҲУКМРОНИИ СУЛОЛАИ СУН. Агар ислоҳоти пешниҳодкардаи Ван Ан-ши дар Чин пурра татбиқ мешуд, шояд империяи Сун умри зиёдтар медид. Дар оғози асри XII хатари аз тарафи қабилаҳои шимол забт кардани Чин ба миён омад. Барои начоти ҳокимияти худ императорони Сун маҷбур шуданд, ки соли 1126 пойтахти мамлақатро ба Ханҷжоу кӯчонанд.

Расми 21.
Чиниҳо
ҳангоми қор.
Асри XV.

Дере нагузашта сулолуи Сун аз заминҳои Чини Шимоли маҳрум шуд. Ин минтақа ба ҳайати давлати наво дохил гардид, ки он номи Тезинро гирифт. Ба Тезин қаламрави давлати Кидониён низ дохил гардид.

Мавқеи ҳукмронии сулолаи Сун ба кулӣ танг карда шуд. Дар қаламрави хурди Чини Ҷанубӣ империяи Сун то соли 1279 вучуд дошт. Ҳамон сол империяи Сунро набераи Чингизхон Хубилай забт карда, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони мугулии Чин асос гузошт.

САРЧАШМА

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ СОЛҲОИ 1069–1085

Қонун дар бораи қарз

Рӯзи 4 моҳи 9-уми соли 2-юми замони ҳукмронии Синин Идораи таҳияи низонома барои 3 муассиса (ба император) маъруза (бо мазмуни зерин) пешниҳод намуд:

"Амалдорон ба император дар бораи аз анборҳо фурухтани галла ва аз тариқи қарз расонидани ёрӣ (ба кишоварзон) чандин маротиба арз кардаанд.

Имрӯз дар бораи ҳамаи ин мо маълумоти пурра медиҳем.

...Алҳол пул ва галлаи анборҳои тамоми музофотҳои Чампунгуайхуэй тахминан ба маблағи зиёда аз 15 000 000 халта танга баробар аст, лекин бо сабаби он ки ҳангоми харида, тақсим кардани хӯрокворӣ анборҳо вазифаҳои худро иҷро намекунанд, на ҳама аз ин фоида бардошта метавонанд...

Мувофиқи мақсад мебуд, агар хӯроквории дар анборҳо буда дар сурати боло рафтани нарху наво арзон фурухта ва дар сурати поён рафтани нархҳо (аз халқ) бо нархи қимат харида, гирифта шавад...

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки идораи дар музофотҳо қори молияро иҷро мекардагӣ бояд андоз аз замин ва хӯроквориро қабул карда, онро бо пул иваз намоянд.

Зарур аст, мисли пештара қарзи ба ивази гавари давҳои сабз (ҳосили наво дар назар дошта шудааст. – *Шарҳи Т. Зиёев*), ки дар Шенси истифода шудааст, пулҳои нақдро истифода баранд, ки алҳол дар анборҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ин маблағҳоро ба халқи эҳтиёҷманд дода, амр карда шавад, ки онҳо қарзро бо ҳамроҳии пардохти андоз баргардонанд.

Ба онҳое, ки (андозро) дар шакли асли пардохтанианд ва ба онҳое, ки (ин ӯҳдадориро) аз тариқи пул пардохтанианд, бо сабаби баланд будани нархҳо иҷозат дода шавад, ки бо салоҳиди худ рафтор кунанд. Дар сурати пайдоиши ҳолатҳои фавқулоддаи табиӣ иҷозат дода шавад, ки пардохти қарз аз ҳосили оянда мавқуф гузошта шавад.

Бо ёри ин чораҳо халқ мушкilotро натавоно дар замонҳои камҳосилии паси сар мекунад, балки қарз гирифта, ҳангоми кишти замин барои аз хӯрокворӣ таъмин кардани худ ташвиш намекашад.

Зарур аст, чунин қарздороне хоста гирифта шаванд, ки халқро (барои гирифтани қарз) ҳавасманд карда тавонанд..."

ЛУҒАТ

Кидониён – халқ ва бо ҳамин ном давлате, ки дар шимолу ғарбии Чин воқеъ буд.

Муносибатҳои тиҷоратӣ – робитаҳои байни тарафҳои савдокунанда – харидор ва фурӯшанда ба амал меоянд.

Ҷаҳдадорӣ қарздорӣ – дар давоми сол ба музди адо намудани қарз, теъдоди рӯзҳои чунин ҷаҳдадорӣ маъмулан барои як сол муқаррар карда мешуд.

Қарздорони маҷбурӣ – онҳое, ки дар артиш хизмат карда, маош мегиранд. Қарздорони маҷбурӣро "қарздор" ҳам меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Империяи Сун кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори империяи Сун кӣ буд?
3. Императорони сулолаи Сун ба давлати худ кадом музофотҳоро муттаҳид намуданд?
4. Кидониён кӣ буданд?
5. Дар бораи иқтисоди империяи Сун маълумот диҳед.
6. Оид ба ислоҳоти Ван Ан-ши далелҳо биёред.
7. Империяи Сун чаро ва кай барҳам хӯрд?
8. Кадом сулолаҳои императорони Чини асрҳои IV–XII-ро номбар карда метавонед?
9. Сарчашмаҳоро омӯхта, ба ҳамдигар саволу ҷавоб кунед.

§ 10. ЧОПОНИ САМУРАЙҶО ВА СЁГУН

СОХТИ АВЛОДӢ. Чопон дар асрҳои III-VII аз ҷамоаи ибтидоӣ ба сохти авлодӣ гузашт. Ин вақт иттифокҳои қабиларо ҳам ташкил ёфтанд. Сардори авлоди аз ҷама пурқувваттарин унвони "сумэраги", яъне номи императорро мегирифт. Пешвоёни қабиларо низ бо ҳамин унвон мушарраф гардониданд. Сумэраги дар як вақт ҳам пешвои қabila, ҳам фармондеҳи олии артиш, ҳам сардодхоҳ ва ҳам саркоҳини динӣ буд.

Ашрофони авлодию қабилавӣ ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ доштанд. Вале дини сантоия имконият наметод, ки ин давлат бо роҳи зӯрӣ ба вучуд биёяд. Барои ташкили давлати ягонаи Чопон зӯриро кор фармудан лозим буд. Лекин ин дин зидди зӯрварӣ мебаромад. Бинобар ҳамин сабаб онҳое, ки мехостанд давлати марказиятноки Чопонро ташкил бидиҳанд, пайравони ҳамин дин шуданд.

ҲОКИМИЯТИ СОГА. Дар охири асри VI авлоди Сога, ки пайрави дини буддоия буд, бар авлоду қабиларо дигари пурзӯр ғалаба карда, давлати марказиятноки Чопонро таъсис намуд. Оғози асри VII шоҳзода Сётоку-тайси (572-621), ки аз авлоди Сога буд, "Ҷадвали 12 рутба" ва "Қонуни 17 модда"-ро эълон кард. Ин санадҳо аз нишондодҳои буддоию таълимоти Конфутсий (файласуфи қадими Чин) дар бораи номаҳдуд будани ҳокимияти мутлақ сарчашма мегирифтанд. Ҳамин тариқ, авлоди Сога дар Чопон ба ҳокимияти мутлақ асос гузошт. Шоҳзода Сётоку-тайси ва ҷойгирони ӯ давлати Чопонро мутобиқи ҷадвали қонуни номбурда идора мекарданд.

Дар миёнаҳои асри VII авлоди Сога мақоми роҳбарикунандаи худро аз даст дод. Соли 645 дар натиҷаи табодулот аксарияти

Рисун 22.
Ибодатгоҳи
шаҳри Нораи
Чопон.

аъзоёни ин авлодро авлоди дигар нест кард. Ба тахту тоҷи авлоди Согаи бархамхӯрда Кару ном намояндаи Сумэраги соҳиб шуда, бо номи Котоку ба тахти ҳокимият нишаст. Замони ҳукмронии ӯро "Пайка" меномиданд, ки ин сабаб дорад. Табаддулоте, ки Котокуро ба сари ҳокимият овард, "табаддулоти Пайка" ном гирифтааст.

Баъди табаддулоти Пайка Чопон ба давран нави таърихи худ дохил шуд. Шоҳҳои Сумэраги ба Корея тақлид карда, дар мамлакат ислоҳот гузарониданд. Сардори давлатро "император" меномидагӣ шуданд. Ӯ унвони дигар ҳам дошт – "Писари Осмон". Дар назди ӯ барои идора кардани мамлакат шӯрои давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба он сардори Идора роҳбарӣ мекард. Чопон ба вилоятҳо тақсим карда шуд. Онҳоро ҳокимон идора мекарданд. Вилоятҳо аз уездҳо иборат буданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии Котоку заминҳо давлатӣ эълон гардида, ба кишоварзон ва ашхоси дигар ба иҷора дода шуданд. Баъди ҳар 6 сол ин заминҳо аз нав тақсим карда мешуданд.

Дарбори император як қисми заминҳои калони давлатиро бо ҳамроҳии деҳқонони ба онҳо тобеъкардашуда ба дайрҳои буддоӣ ва ибодатгоҳҳои дини сантоӣ дод. Ин заминҳо аз андоз озод буданд.

АВЛОДИ ФУДЗИВАРА. Ҳокимияти авлодии Сумэраги ҳам мунтазам суфт шуд. Мубориза барои ҳокимият дар байни авлодҳои аз музофотҳои гуногуни Чопон авҷ гирифт. Дар ин мубориза авлоди Фудзивара дастболо шуд. Аз ҳамин сабаб дар ҳукумати марказӣ мансабҳои муҳимми давлатӣ ба аъзоёни ҳамин хонадон тааллуқ доштанд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат авлоди Фудзивара ҳукмрон гардид. Хонадони император дар амал аз қорҳои давлатӣ дар қанор монд.

Дар асрҳои IX–XI заминҳои давлатӣ ба заминҳои мулкҳои хурд мубаддал гардиданд. Азнавтақсимкунии анъанавии онҳо қатъ гардид. Заминҳои хусусию ибодатгоҳҳо зиёд шуданд. Хариду фурӯши замин васеъ ва парвариши шолӣ паҳн гардид. Шолӣ ба Чопон аз Корея оварда шуда буд.

Бо мурури замон мулкҳои бузурги хусусӣ ба вучуд омаданд. Дар байни мулкдорони калони хусусӣ мубориза барои ба даст овардани заминҳои мулкдорони дигар аз нав авҷ гирифт. Баъзе соҳибони мулкҳои калон мехостанд, ки аз зери ҳокимияти

марказӣ баромада, давлати мустакили худро таъсис намоянд. Ҳокимияти марказии Чопон дигар қудрат надошт, ки пеши роҳи ин зуҳуротро гирифта тавонад.

САМУРАЙҲО. Заминдорони Чопон ба чанд гурӯҳ тақсим мешуданд. Заминдорони калон "хонкэ" ном доштанд. Онҳое, ки дорои мулки хурдтар буданд, "реке" номида шудаанд. Ин заминдорон тобегӣ заминдорони калон буданд. Заминдорон сарбозони худро доштанд, ки онҳоро "самурайҳо" мегуфтанд. Заминдорон ба самурайҳо ба ивази хизмат қитъаҳои замин меоданд.

Як қисми самурайҳо ба ашрофи дорои мулкҳои начандон калон табдил меёфтанд. Вале қисми дигари онҳо ҳамин тавр сарбозони касбӣ мондан гирифтанд. Ин самурайҳо замин надошта, аз ҳисоби хӯчаин ва ғаниматҳои аз ҷанг бадасто-вардашон зиндагӣ мекарданд.

Қонуни ахлоқии самурайҳо, ки "бусидо" ном дорад, ба арзишҳои ахлоқии дини буддоия ва таълимоти Конфутсий асос ёфтааст. Ин ахлоқ тамоми ҷиҳату тарафҳои ҳаёти самурайҳоро муқаррар намудааст. Мувофиқи "бусидо" самурайи дорои унвони пасттар ба самурайи дар зинаи баландтари ҷомеа қарордошта пурра тобегӣ аст. Хизмати ҳарбӣ машғулияти асосӣ ва пурифтиҳори самурайҳо ба ҳисоб мерафт. Барои шикастани "бусидо", яъне шикастани қонун ба самурайҳо ҷазои сахт дода мешуд. Самурае, ки қонунро шикастааст, бояд худро "ҳаракири" кунад, ки маънояш "ҷоқ қардани шикам" аст.

Самурайҳо барои ба ҳокимият соҳиб шудани хӯчаинҳои худ мубориза мебуданд.

СЁГУН. Дар асри XII ҳокимияти марказии Чопон муқаррар гардид, ки онро "микадо" меномиданд. Микадо соҳиби олии замин эълон карда шуд. Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии мулкдорони калон дар нимаи дуюми асри XII ҳокимияти император ягон қудрате надошт. Ҳокимияти дунявӣ ба дасти ашрофони пурзӯр - "сёгун", ҳокими олии Чопон гузашт. Ин ҳокимият дар мамлакат соли 1192 барпо шудааст. Асосгузори ҳокимияти сёгун Миномото Еритомо ном ашрофи шимолии Чопон мебошад. Ӯ бо ёрии самурайҳо ашрофи дигар мамлакат, аз он ҷумла, рақибони пурзӯри худ Тайро Киёмориро мағлуб карда, пойтахти император - шаҳри Киоторо ишғол намуд. Ҳамин тарик, дар Чопон ду сулола дар як вақт ҳукмрон шуд - сулолаи

"микадо" (император) ва сулолаи "сёгун" (Миномото), ки ҳокими оӣ буд. ӯ императорро дар дарбораш – шаҳри Киото гузошта, худааш ба қалъаи Кимакура рафта, давлатро аз номи император идора мекард.

Миномото Ёритомо асосгузори сёгуни аввалини Ҷопон буд.

САРЧАШМА

ОДАТҲОИ САМУРАЙҲО

Харакири

Шохзода пурсид: "Худро чӣ тавр куштан мумкин аст?" Ёсиаки оби дидан чӯшзадаи худро базӯр нигоҳ дошта гуфт: "Ана ҳамин тавр..." Ва суханаширо ба охир нарасонда, шамшерро кашида гирифта, онро ба тарафи худ гардонда ва ба паҳлӯи чапаш халонда, якчанд қабурғаи паҳлӯи рости худро бурид. Баъд шамшерро кашида гирифта, онро дар назди шохзода гузошт ва ба замин афтада, ҷон дод. Шохзода ҳамон лаҳза шамшерро гирифта, ба он нигоҳ кард. Бо сабаби он ки шамшер хунолуд буд, онро бо остинаш тоза карда, тани чун барф сафедаширо барахна кард ва шамшерро ба наздики дили худ халонда, ба ҳамон ҷое афтид, ки Ёсиаки афтада буд.

Ҳамаи ҳамроҳони шохзода – Тоно Тайбу Юкифуса, Сатоми Ойноска Токиёси, Такэда Ёити, Кан-но Ясабуру дайю Удзихару, Ота Сотсу-но Хонэн ва дигарон дод заданд: "Мо ҳам аз ақиби шохзодаем!" Бо як овоз ба буддоҳо дуо карданд ва ҳама якбора худро харакири карданд. Онҳоро дида, аскарони зиёда аз сесад нафари дар айвонбуда низ ба дили ҳамдигар ханҷар зада, синашон ба замин афтиданд.

ЛУҒАТ

Иттифоқи қабилаҳо – аз якчанд қабила иборат аст.

Дини сантоия – дини ҷопониҳои қадим ва имрӯза.

"Пайка" – номи табаддулот.

Писари Осмон – мувофиқи анъанаҳои динии чиниҳои қадим император писари Осмон шуморида мешавад.

Ҳокимияти дунявӣ – ҳокимияте, ки дар он унсурҳои динӣ нест, давлат танҳо дар асоси қонунҳои дунявӣ идора карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲО

1. Сохти авлодии асрҳои III–VII Ҷопонро чӣ хел дарёфтед?
2. "Сумэраги" чӣ маънӣ дорад?

3. Чаро ашрофон ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ дошанд?
4. Дар бораи авлоди Сумэрагӣ нақл кунед.
5. Дар бораи шоҳзода Сётоку-тайси чиро медонед?
6. Дар Чопон "Писари Осмон" гуфта, киро меномиданд?
7. Дар замони ҳукмронии Котоку масъалаи замин чӣ тавр ҳал карда шуд?
8. Дар бораи авлоди Фудзивара маълумот диҳед.
9. "Самурайҳо" кистанд?
10. Моҳияти "сегун"-ро шарҳу эзоҳ диҳед.

§ 11. ПАЙДО ШУДАНИ ДИНИ ИСЛОМ

Дини ислом дар нимҷазираи Арабистон ба вуҷуд омадааст. Дар арафаи зуҳури ислом дар он ҷо қabilaҳои араби муқимӣ ва бодиянишин суқунат дошта, ҳар кадом пайрави худоҳои сершумори қабилавии худ буда, аз ҳамин сабаб, дар доираи як мамлакат муттаҳид шуда наметавонистанд. Барои дар як давлат муттаҳид сохтани қабilaҳои араб дин ва худӣ якҷоя ягона лозим буд.

Асосгузори дини нав Муҳаммад (с) пайгамбар (570–632) мебошад.

ИҚДОМИ МУҲАММАД (С) ПАЙГАМБАР. Ҳар як қабilaи араб дар ҳудудҳои муайян ва аз ҳамдигар ҷудо суқунат дошта, онҳоро пешвоён – шайхҳо ва сайидҳо ҳамчун шоҳ идора мекарданд. Қурайшиҳо яке аз ҳамин гуна қабilaҳои бонуфузи арабҳои Макка ба ҳисоб мерафтанд. Муҳаммад (с) пайгамбар аз ҳамин қабila буд.

Муҳаммад (с) аввал ҷӯпон буда, баъд касби ҳудро дигар карда, ба тиҷорат машғул шуд ва соли 610 ба таблиғи дини нав – ислом оғоз намуд.

Муҳаммад (с) ба тӯфайли пешниҳодоти инсондӯстонаи худ боиси таваҷҷӯҳи қабilaи Қурайшиҳо ва қабilaҳои дигари араби Макка гардид. Ӯ тамоми зуҳуроти ахлоқи манфиро ба зери танкиди саҳт гирифта, одаму одамгариро таблиғ мекард. Ба мардум мефаҳмонд, ки судхӯрон мардумфиребӣ карда, даромади ҳарому бе дарди миён ба даст медароранд. Муҳаммад (с) пешниҳод кард, ки ҳар кас бояд даҳяки даромади худро ба бечораю бенавоён садақа кунад. Ӯ инчунин муқобили ҷангҳои байни авлоду қабilaҳо баромада, талаб кард, ки онҳо абадӣ қатъ

карда шаванд. Дар байни арабҳо ҳанӯз қассоси хунӣ вучуд дошт. Манъи ин анъанаи манфиро низ такозо намуд. Пайгамбари ислом инчунин ҷонибдори муттаҳид шудани авлоду қабилаҳои араб будани худро иброз дошт.

Дар аввал ба суҳанони Муҳаммад (с) пайгамбар одамон ниҳоят кам гӯш меоданд. Ҳатто ба ӯ таҳдиди куштан ҳам карданд. Аз ин рӯ, Муҳаммад (с) муддате дар яке аз горҳои кӯҳи воқеъ дар наздикии Макка паноҳ бурд. Баъд ба Макка омада, иброз дошт, ки ба ӯ аз Худованд дар бораи дини ислом пайғом расид. Тибқи ин пайғом ба мардуми Макка пешниҳод кард, ки онҳо аз дину худоҳои авлодию қабилавии худ даст кашида, ба Худованди яккаю ягона имои оваранд ва дини исломро қабул намоянд.

ЯККАХУДОӢ. Муҳаммад (с) пайгамбар аввалин шуда аз бисёрхудоӣ даст кашид ва ба худои яккаю ягона – Аллоҳ эътиқод пайдо намуд. Ӯ эълон кард, ки Аллоҳ худои яккаю ягонаи кайҳону тамоми олам мебошад.

Қабилаҳои араб, ки ба бисёрхудоӣ одат карда буданд, худои яккаю ягона ва дини исломро якбора қабул накарданд. Ғайр аз ин дар Арабистон ва махсусан, дар Макка дар байни арабҳо пайравони динҳои яҳудия ва масеҳият низ кам набуданд. Муҳаммад (с) пайгамбар ин вазро ба назар гирифта, пайгамбарони яҳудия ва масеҳиятро ҳам пайгамбарони мусулмонҳо эълон карда, худро пайгамбари охирин номид. Пайравони динҳои номбурда сол то сол ба дини ислом бештар эътиқод пайдо мекардагӣ шуданд. Барои боз ҳам зиёдтар ба тарафи худ кашидани пайравони динҳои яҳудияю масеҳият ӯ як кори хеле муҳими дигарро низ ба ҷо овард. Мардуми пайрави ин ду дини ба Байтулмуқаддас (Иерусалим) рафту омад дошта онро муқаддас медонистанд, чунки динҳои яҳудия ва масеҳият дар ҳамин ҷо пайдо шудаанд. Муҳаммад (с) ҳаминро ба инобат гирифта, ин шаҳро "Байтулмуқаддас" номид, яъне ин шаҳр барои мусулмонҳо низ муқаддас шуд. Ин иқдом ба пайравони динҳои яҳудию масеҳият хуш омад ва бисёрии онҳо низ дини исломро қабул карданд. Ҳамин тариқ, шумораи мусулмонон дар Макка меафзуд. Дар ин шаҳр Муҳаммад (с) ва дини ислом муқобилони бисёр ҳам доштанд.

ҲИЧРАТИ МУҲАММАД (С) ПАЙГАМБАР. Дар аввал ашрофи қабилаҳои араб ба иқдоми Муҳаммад (с) пайгамбар ба назари нобоварона ва ҳатто душманона нигариста, аз дину худоҳои сер-

шумори авлодию қабилавии худ даст намекашиданд. Чи тавре ки гуфта шуд, қурайшиҳо ҳатто Муҳаммад (с) пайгамбар ва пайравони ӯро куштанӣ ҳам буданд. Барои ҳамин ӯ соли 622 маҷбур шуд, ки аз Макка ба шаҳри дигари арабин Ясриб сафар, яъне ҳиҷрат кунад, ки ин сафар дар таърихи дини ислом ҳамчун "ҳиҷрат"-и Муҳаммад (с) пайгамбар аз Макка ба Мадина машҳур аст.

Баъди ба Ясриб ҳиҷрат кардани Муҳаммад (с) дар он ҷо обрӯю эътибори ӯ ва дини ислом боз ҳам баландтар шуд. Шаҳри Ясриб номи "Мадина ан-Набӣ", яъне "шаҳри Пайгамбар"-ро гирифт. Соли ҳиҷрати Муҳаммад (с) бошад, оғози зуҳури дини ислом ва солшумории нав - солшумории мусулмонии ҳиҷрӣ (шамсӣ ва камарӣ) муқаррар гардид. Соли 2005 мувофиқи солшумории ҳиҷрии шамсӣ соли 1383-1384 ва мувофиқи солшумории ҳиҷрии камарӣ соли 1422-1423 мебошад.

Дар Мадина ба Муҳаммад (с) пайгамбар муяссар шуд, ки мардуми зиёдро ба дини ислом ҷалб намояд. Баъди чанде ӯ бо ҳамроҳии ёронаш ба Макка лашкар кашида, онро ҳам ба худ тобӣ кард. Ашрофони қурайшиҳои Макка илочи дигар наёфта, ба Муҳаммад (с) пайгамбар таслим шуда, дар баробари ин иброз доштанд, ки Муҳаммад (с) се талаби онҳоро иҷро кунад: 1) Шаҳри Макка маркази дини ислом бошад. 2) Хонаи Каъба ва Санги Сиёҳ муқаддасоти ислом эълон карда шаванд. 3) Зиёрати Макка, ё худ адои маросими ҳаҷ барои ҳар як мусулмон ҳатмӣ гардад.

Пайгамбари ислом ин пешниҳодоти қурайшиҳоро қабул кард. Баъди ин қурайшиҳо ва қабилаҳои дигари Макка дини исломро қабул карданд. Дини исломро қабул кардани мардуми Макка ғалабаи муҳимтарини Муҳаммад ва ёрони ӯ буд. Аз ин вақт сар карда дини ислом мунтазам ба тамоми нимҷазираи Арабистон паҳн шудан мегирад.

МОҲИЯТИ ДИНИ ИСЛОМ. Китоби муқаддаси дини ислом "Қуръон" мебошад, ки маънояш "Китоби хониш" аст. Дар ин китоб арзишҳои ахлоқӣ ва тамоми суннатҳои дигари дини ислом бо забони арабӣ инъикос

*Рисми 23 Бадавиён
ҳангоми лашкаркашӣ.*

гардидаанд. Таваччӯх намоед ба як чанд нишондодҳои "Қуръон".

Худованд Офаридгори инсон ва тамоми мавҷудоти олам аст. Одамон ва халқҳо мувофиқи сарнавишти аз ҷониби Парвардигор барои онҳо муқарраркардашуда зиндагӣ мекунанд. Дар охири замон одамонро Қиёмат интизор аст. Он рӯз ҳама ғавтидагон аз ғӯрҳо бархоста, дар бораи кирдорҳои баду неки хангоми дар қайди ҳаёт содиркардаи худ ҳисобот медиҳанд. Онҳое, ки дар ин дунё корҳои бад содир кардаанд, ба Дӯзах меафтанд ва онҳое, ки некӯкор буданд, ба Биҳишт мушарраф гардонида мешаванд. Барои он ки шахс ба Дӯзах наафтад, бояд дар ин дунё ба Худованди якҷаю ягона эътиқод дошта бошад, ҳаёти сазовор ба сар барад, касеро накушад ва наранҷонад, дуздӣ накунад ва дурӯғ нагуяд, бо раҳму шафқат бошад, хуллас, корҳои барои инсонии комил ҳарому ношоҷро накунад.

Мусулмон бояд панҷ рӯкни муҳимми исломро иҷро намояд: 1) Калимаи шаҳодатро ба забон орад. 2) Ҳар рӯз панҷ маротиба намоз гузорад. 3) Дар моҳи Рамазон рӯзаро адо намояд. 4) Ба бечорагону дармондагон дастӣ ёри дароз кунад. 5) Дар умри худ ақалан як маротиба ба зиёрати Каъба биравад.

Қонунҳои ислом дар маҷмӯъи шариат ном доранд. Дар шариат тамоми меъёрҳои кирдору рафтор ва усули зиндагии мусулмонон инъикос гардидаанд. Шариат барои вайронкунандагони он ҷазоҳо пешбинӣ карда, дар ниғаҳдории покизагии ахлоқи мардуми мусулмон мақоми бузургро касб кардааст. Мусулмонҳо ҳаракат мекунанд, ки қонунҳои шариатро нашикананд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Арабистони арафаи зуҳури исломро дар кадом ҳолат дарёфтед?
2. Аз харита нимҷазираи Арабистонро ёбед.
3. Асосгузори дини ислом кӣ буд?
4. Дини ислом аз динҳои қабилаҳои араб чӣ фарқ дошт?
5. Чаро Муҳаммад (с) пайғамбар муддате дар кӯҳ зиндагӣ кард?
6. Муҳаммад (с) ба қабилаи қурайши араб чӣ пешниҳод кард?
7. Пайғамбари ислом қай ва чаро аз Макка ба Мадина сафар кард?
8. Чаро Муҳаммад (с) якҷаҳудоиро барои арабҳо тарғиб мекард?
9. Солшумори ҳиҷриро шарҳ диҳед.
10. Дар бораи Иерусалим ва Байтулмуқаддас чиро медонед?
11. Бигӯед, ки мардуми Макка дини исломро бо кадом шартҳо қабул карданд?
12. Муҳаммад пайғамбар барои ба дини ислом баргардондани пайравони динҳои яҳудия ва масеҳият чӣ кор кард?

13. Китоби муқаддаси дини ислом чӣ ном дорад? Дар он чӣ инъикос гардидааст?
14. Моҳияти асосии дини исломро шарҳ диҳед.

§ 12. ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ АРАБ

БАЪДИ ВАФОТИ МУҲАММАД. Муҳаммад мохи Рабиъу-лаввал, яъне дар яке аз рӯзҳои 27 май – 25 июни соли 632 вафот кардааст, лекин рӯзи аниқи он муайян нест. Хабарҳои вафоти Муҳаммадро шунида, шахсони бонуфузи шаҳри Мадина барои сарвари Давлати Араб шудан талош карданд. Яке аз гурӯҳҳо ҳатто иброз дошт, ки тайёр аст дар бораи садоқат ба пайгамбари Оллоҳ Муҳаммад савганд ёд кунад. Барои ҳокимият дар Мадина ду гурӯҳ рақобат мекард. Якero "ансорҳо" ва дигарero "муҳочирҳо" меномиданд. Ансорҳо даъво карданд, ки ба онҳо барои соҳиб шудан ба сарвари давлат бо қурайшиҳо ҳуқуқи баробар дода шавад. Ба фикри онҳо ба Давлати Араб бояд ду нафар – як нафарӣ аз ҷониби ансорҳо ва муҳочирҳо роҳбарӣ кунад. Вале дере нагузашта, дар дохили ансорҳо муҳолифат пайдо шуд, ки он дар мубориза барои ҳокимият мавқеи муҳочирҳоро пурзӯр кард.

Аз ин лаҳзаи мувофиқ истифода бурда, ҳамсафони наздики Муҳаммад (с) дар Мадина ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд.

Ҳамин тариқ, сардори ҷамоаи Мадина, ҳамсафи наздиктарин ва содиқи Муҳаммад пайгамбар Абӯбакр эълон карда шуд. Ӯ унвони "халифа"-ро гирифт, ки маънояш "ворис" ё худ "ҷонишин"-и Муҳаммад (с) мебошад.

Халифа Абӯбакр шаҳри Мадинаро пойтахти Хилофат эълон кард. Маҳз бо ҳамин сабаб ин давлатро Хилофати Мадина ном мебаранд. Гарчанде ба давлати марказиятноки Араб Муҳаммад (с) асос гузошта буд, вале дар шакли хилофат он соли 632, баъди вафоти пайгамбари Оллоҳ ва дар оғози халифагии Абӯбакр номгузорӣ шудааст.

Расми 24. Араби уштурсавор. Тасвир дар девори сангини Арабистони Ҷанубӣ.

ДАВРАҲОИ ХИЛОФАТИ АРАБ. Хилофати Араб ба чор давра тақсим мешавад. Давраи аввали он аз соли 632 то соли 656-ро дарбар мегирад. Дар ин давра хилофатро Абубакр, Умар ва Усмон идора кардаанд ва пойтахти он шаҳри Мадина буд. Давраи дуюми он ба солҳои ҳукмронии Алӣ, яъне солҳои 656–661 рост омадааст. Ин вақт пойтахти Хилофат аз Макка ба Куфа кӯчонида мешавад. Давраи сеюми Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 давом карда, онро сулолаи халифаҳои Уммавиён идора мекард. Аз ин рӯ, онро Хилофати Уммавиён меноманд. Пойтахти ин хилофат шаҳри Димишқи Сурия буд. Солҳои 750–1055 давраи чоруми Хилофати Араб аст. Дар ин давра дар хилофат сулолаи Халифаҳои Аббосиён ҳукмронӣ кардаанд. Аббосиён шаҳри Бағдодро пойтахти давлати худ қарор доданд. Аз ин рӯ, Хилофати сулолаи Аббосиёнро Хилофати Бағдод ҳам меноманд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ХАЛИФАҲОИ АВВАЛИН. Абубакр халифаи аввалини Хилофати Мадина буд. Ӯ гарчанде ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ дод, вале натавонист, ки ҳамаи қабिलाҳои нимҷазираи Арабистонро ба давлати худ тобеъ кунад. Гузашта аз ин, ҳанӯз қабिलाҳои зиёди он дини исломро қабул накарда буданд. Вале бо вучуди ин Абубакр дар ин роҳ кӯшишу ғайрати худро сарф кард. Бар зидди пешвоёни саркаши қабिलाҳои араб ва империяи Византия саҳт мубориза бурд.

*Расми 25.
Ҳонаи Каъба.*

Кори оғозкардаи Абубакрро халифаи дуюми Мадина Умар ибни Хаттоб давом дод. Дар зарфи 10 соли ҳукмрониаш (634–644) ба ӯ муяссар гардид, ки тамоми нимҷазираи Арабистонро зери итоати худ дароварда, ба лашкаркашии берун аз хоки Арабистон шурӯъ кунад.

Умар бо сардории Холид дастаи калони қариб 800-нафараи сарбозони саворанизомро ба Димишк фиристонд. Ин даста аввал Гутро ишғол карда, баъд Димишкро муҳосира намуд. Ин муҳосира қариб 6 моҳ давом карда, ба таслими Димишк анҷом ёфт.

Баъди ишғоли Димишк Холид ҳучуми худро ба қаламрави империяи Византия идома дод. Хатари калонро пай бурда, артиши Византия таҳти роҳбарии император Ираклий дар шимолии Сурия ба ҷанг омода гардид. Ҳайати лашкари Византия аз румихо, суриягихо, арманҳо ва халқҳои дигари империя иборат буда, қариб 200 ҳазор нафарро ташкил мекард. Шумораи сарбозони араб бошад, тахминан 24 ҳазор нафар буд.

Арабҳо лашкари Византияро бо фиреб ба дом афтонданд. Пас аз наздикшавии лашкарҳои Византия, арабҳо Димишк ва шаҳри минтақаҳои дар ин ҷо ишғолкардашонро тарк карда, ба самти дарёи Ярмуки, яке аз шохобҳои дарёи Урдун ақибнишинӣ карданд. Дар ҳамин ҷо 20 августи соли 636 задухӯрди халқунандаи арабҳою византиягӣҳо доир гардид, ки дар он

Расми 26.
Саҳифаҳо
аз Қуръон.

византиягиро пурра торумор карда шуданд. Шикастхурдагон 70 хазор касро талаф доданд. Арабҳои Сурия дар зеро рохбарии малик Чабал ибни Айхам ба тарафи арабҳо гузаштанд. Баъди ин галаба арабҳо Димишкро аз нав ишгол карда, Сурияи Шимолиро низ ба даст дароварданд. Императори Византия Ираклий дар аснои тарк кардани Сурия хитоб намуд: "Алвидо, Сурия! Он чӣ хел мамлакати оличаноб аст барои душманони мо!"

Халифа Умар баъди ҷанги дусола шаҳри Байтулмақаддас ва баъди ҷанги ҳафтсола Қайсария, ки онро аз номи Юлий Сезар – Сезария ҳам меномиданд, ишгол кард.

Мухорибаҳои арабҳо дар Ироқ бо лашкарҳои Сосониёни Эрон ба амал омаданд. Ҳангоми ишголи шаҳри Хира арабҳо аз лашкари Сосониён якчанд маротиба шикаст хурда, маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Сарбозони арабро филҳои ҷангии эрониён ба даҳшат оварданд. Арабҳо дар ин ҷо эрониро шикаст доданд. Вале дар охири соли 635 бар Сосониён пирӯз гаштанд. Соли оянда арабҳо дар мухорибаи Кадисия лашкари бузурги Сосониёро торумор намуданд. Баъди ин галаба роҳи арабҳо ба сӯи пойтахти Сосониён – Тайсафун, ки онро аз сабаби зебоияш Мадоин ном мебарданд, кушода шуд. Сокинони он дарвозаҳои шаҳро ба рӯи арабҳо боз карданд. Қӯшуни Сосониён ба зарбаҳои ҳалокатбори арабҳо тоб

Раёми 27. Сарбозони араб.

наоварда, шикаст хурд. Шоҳи Сосониён Яздигурди III ва аҳли дарбораш аз шаҳр фирор карданд. Арабҳо бо мушкилиҳои зиёд қаламрави бузурги давлати Сосониён, аз он ҷумла Тахти Ҷамшедро ба даст дароварданд. Соли 651 Яздигурди III дар задухӯрди наздикии шаҳри Марв кушта шуд.

Баъди ишголи Сурия дар тӯли 14 сол лашкари арабҳо барои ишголи Қафқоз ҷанг карда, оқибат Арманистон ва як қисми Гурҷистонро то шаҳри Тифлис ба даст дароварданд.

Халифаҳои Мадина барои ишголи Миср ҳанӯз ҳангоми ҷангҳои худ дар Сурия оғоз карда буданд. Ҳамлаи нахустин ба Миср бо сардории

Амир ибни ал-Аса соли 639 сурат гирифтааст.

Баъди муттаҳид шудани тамоми нимҷазираи Арабистон талаботи Хилофати Мадина ба маҳсулоти ғаллагӣ чандин маротиба афзуд. Амр ибни ал-Аса маҳз барои ҳамин ба Миср лашкар кашидааст. Соли 640 Амр шаҳри Полусийро ишғол карда, аз дарёи Нил гузашт.

Баъди ба арабҳо аз Мадина расидани ёрӣ лашкари Амр ибни ал-Аса дар наздикии шаҳри машҳури Гелиопол византиягӣхоро шикаст дод. Ускуфи маҳаллӣ Муқавкис бо Амр дар бораи таслими қалъаи Бобул қарордод имзо кард. Лашкари арабҳо истилои худро дар Африқо давом дода, шаҳри Искандарияро, ки дар соҳили ҷанубии баҳри Миёназамин воқеъ аст, ишғол кард ва ба Мисри Шимоли ва Либия зада даромад. Фармондеҳи лашкари арабҳо Абдуллоҳ ибни Саид, ки ҳокими Миср буд, ба қаламрави Тунис ҳамла оварда, византиягӣхоро дар наздикии қалъаи Субайтла торумор кард.

Ҳамин тавр, арабҳо мулкҳои Византия ва Сосониёнро паси ҳам ишғол намуда, дар Осиё ва Африқо ҳудудҳои Хилофати Мадинаро васеъ мекарданд.

Соли 644, баъди аз дасти гуломи эронӣ кушта шудани Умар, ба тахти Хилофати Мадина Усмон ибни ал-Аффон менишинад. Ӯ ба яке аз духтарони Муҳаммад (с) ҳонадор шуда буд. Баъди вафоти Муҳаммад (с) пайғамбар Усмон духтари дигари ӯро низ ба занӣ гирифт. Барои ҳамин ҳам Усмонро шӯҳриомез "ду қарат домоди пайғамбари Аллоҳ" ё ки "соҳиби ду нур" меномиданд.

Расми 28. Ноиби Халифа ва дарवेशон.

*Расми 29.
Дар хонаи
ашрофи араб.*

Соли 656 дар Мадина мусулмонҳои аз Куфа, Басра ва Миср гӯё барои ҳаҷ омада, бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ба муқобили Усмон шӯриш бардоштанд. Исёнгарон хонаи халифа Усмонро муҳосира карда, ӯро дастгир ва қатл намуданд.

МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ АЛӢ. Баъди қатли Усмон ба тахти Хилофати Мадина писарамаки Муҳаммад (с) ва домоди ӯ, яъне шавҳари Фотима – Алӣ нишаст. Бар зидди Алӣ ду гурӯҳи душманонаш мубориза оғоз намуданд. Ба гурӯҳи якум ҳешовандони халифани қатлкардашуда бо сардории Талҳа ва Аззубайр дохил буданд, ки ба онҳо ҳамсари Муҳаммад – Ойиша низ ҳамроҳ буд. Вале соли 656 Алӣ Талҳа Аззубайрро дар наздикии шаҳри Басра торумор кард. Роҳбарони асосии ин гурӯҳ кушта шуда, Ойиша асир афтод. Ин ҷанг "муҳорибаи уштур" ном мегирад, чунки Ойиша уштурсавор дар он хузур доштааст. Ҳамин тарик, гурӯҳи якуми душманони Алӣ мағлуб шуданд.

Ба гурӯҳи дуюми муқобилони Алӣ ҳокими Сурия Муовия роҳбарӣ мекард. Ӯ нерӯи ҳарбӣ ва сарвати бузург дошт. Як қисми қабилаҳои араби Ироқ Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар ҳукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин ӯ мансабдоронро, ки Усмон таъин карда буд, аз вазифа сабуқдӯш карда, заминҳояшонро кашада гирифт. Ин иқдом душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар такаюғи он қадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд.

Расми 30. Зарфи касибони араб.

Соли 657 дар Алҷазираи наздикии Сиффини воқеъ дар соҳили рости дарёи Фурот дар байни нерӯҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибакл ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд муҳолифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ бааст. Аз ин кори Алӣ як қисми лашкар

ранчида, ӯро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он ҷо ба тарафи чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Тарккардагони лашкари Алиро "хориҷшудагон", яъне рафтагон номиданд. "Хориҷшудагон" Алӣ, Муовия ва Амрро кофир ҳукм карда, бар зидди онҳо ҷиҳод эълон намуданд.

Сарфи назар аз қарори "хориҷшудагон" Алӣ бар зидди Муовия аз нав ҷанг оғоз накарда, бар зидди "хориҷшудагон" лашкар кашид. Дар сафҳои "хориҷшудагон" калавиш ба амал омад. Як қисми онҳо ба Алӣ пайвастанд. Қисме аз "хориҷшудагон" ба Куфа баргаштанд. Ҷамағӣ 2800 нафар "хориҷшудагон"-и густоҳу оштинопазир таҳти роҳбарии Ибни Ваҳҳоб дар муқобили Алӣ, Муовия ва Амр истоданд.

Нерӯҳои Алӣ ва "хориҷшудагон" соли 658 дар Нахравон дар муқорибати бузург бо ҳам вохӯрданд, ки дар он Алӣ ғалаба кард. Вале баъди ин ҳам "хориҷшудагон" муборизаро бар зидди Алӣ бас накарданд. Соли 661 яке аз онҳо хангоми даромадан ба масҷиди Куфа бо ханчари заҳролуд Алиро зада кушт.

Бо ҳамин марҳалаи ҳукмронии халифаҳои ба Муҳаммад пайгамбар наздиктарин анҷом ёфт.

ЛУҒАТ

Рақобат – талоши якҷанд кас ва ё гурӯҳҳои одамон баҳри ба ягон мақсад ноил шудан, он усули осоишта аст.

"Ансорҳо" ва **"муҳоҷирҳо"** – номҳои иттифоқҳои қabilaҳо, ки баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар меҳостанд, ки ҷойгири ӯ шаванд.

Хилофат – маънои давлатро дорад, ки дар он халифа ҳукм меронад, яъне Давлати Араб.

Византия – давлатест, ки онро дар Шарқ "Рум" меноманд.

Кофир – шахсони номусулмон ва ё бедин.

Ҷиҳод – мубориза бар зидди душманони ислом ва ватан.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Муҳаммад кай вафот кардааст?
2. Баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ мубориза барои гирифтани ҷои ӯ чӣ тавр сурат гирифт?
3. Дар бораи 4 давраи Хилофати Араб маълумоти мухтасар диҳед.
4. Умар кучоҳоро ба Хилофати Араб ҳамроҳ кард?
5. Арабҳо бар лашкари давлати Сосониён чӣ тавр ғалаба карданд?
6. Дар бораи "хориҷшудагон" маълумот диҳед.
7. Амр ибни ал-Аса чӣ қорнамоӣ кардааст?

8. Дар бораи халифа Усмон маълумот диҳед.
9. Муборизаи зидди Алиро баён кунед.
10. Алӣ кай ва чӣ тавр ҳалок гардид?

§ 13. ХИЛОФАТИ УММАВИЁН

ТАЪСИСЁБИИ ХИЛОФАТИ УММАВИЁН. Уммавии аввалин халифа Усмон буд. Вориси ӯ Муовия ибни Абусуфия мебошад. Ӯ соли 660 дар Байтулмақаддас аз тарафи қабилаҳои содиқи суриягӣ арабӣ халифаи Араб эълон карда шуд. Огози идораи сулолаи Уммавиён дар Димишқ сол 661, баъди кушта шудани Алӣ ба ҳисоб меравад.

Чаро шахсони ба Алӣ наздик халифа эълон карда нашуда, ба ин мансаби олӣ Муовия сазовор доништа шуд? Ин шахс ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифа Умар ноиби ивазнашавандаи Сурия бою ободу зебо буд. Муовия дар ин вазифа зиёда аз 20 сол ҳукмронӣ намуда, ба роҳбари эътирофшудаи ашрофони авлодии Сурия табдил ёфт. Муносибати Муовия ба мардуми Сурия самимонаю мусолиҳатомез буд. Аз ҳамин сабаб ӯро дастгирӣ мекарданд.

Халифаҳои Уммавиёнро одатан ба ду шоҳаи ҳешу табор тақсим мекунанд. Яке аз онҳоро Суфияҳо меномиданд, ки ин унвонашон аз номи падари Муовияи I бармеояд. Ба ин шоҳаи Муовия, писари ӯ – Язиди I ва набераи ӯ – Муовияи II дохиланд. Шоҳаи дуюм, ки Суфияҳоро дар тахту тоҷи хилофат иваз

*Расми 31.
Киишти
арабҳо
ҳангоми
ҳуҷум.*

намудааст, бо номи Марвониён маълум аст. Чунин номгузори шудани ин шоҳаи сулолаи Уммавиён бо номи халифаи чоруми Уммавиён – Марвон алоқаманд аст.

ХУКМРОНИИ СУФИЯҲО. Муовияи I дар Сурия заминҳои аз Византия ишғолкардари ба даст дароварда, ба заминдори калонтарини ин ҷо табдил ёфт. Гарчанде то омадани арабҳо дар Сурия зироатпарварию обӣ тараққӣ карда буд, дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонии арабҳо бо империяи Византия шабакаи обёрии заминҳои Сурия аз қор баромад. Баъди истилои Сурия ба ин ҷо хӯҷаинони нав омада, барои аз худ кардани заминҳои аз қормонда аз меҳнати ҳазорон ғуломон истифода бурданд. Ба қандани ҷӯйҳои қалон муҳандисон, обу заминшиносони до-нишманд роҳбарӣ мекарданд. Даре нагузашта заминҳои бекорхобидаю ташналаби Сурия ба минтақаи гулгулшукуфони зироату обҷақорӣ ва боғу тоқпарварию Хилофат мубаддал гардиданд.

Хилофати Уммавиён дар замони ҳукмронии Суфияҳо истило-гариро дар Қасқоз, Осиёи Марказӣ ва Эрони Шарқӣ давом дод. Артиши арабҳо, ки дар Сурия буд, дар мубориза бар зидди Византия истифода бурда мешуд. Хамин тариқ, Осиёи Хурд ба минтақаи тохтутози доимии арабҳо табдил ёфт. Ҳар сол дар фасли тобистон ҷузъу томҳои артиши Суфияҳо ба дарунтари Осиёи Хурд ворид шуда, ба шаҳри Константинопол наздиктар мешуданд. Муовияи I дар назди худ вазифа гузошт, ки ин шаҳри ободу зебо ва дилнишинро ишғол намояд.

Соли 668 арабҳо дар соҳили осиеғии халиҷи Босфор пайдо шуданд. Вале зимистони қаҳратун, нарасидани хӯрокворию аслиҳа ва сар задани касалии тоун ба онҳо талафоти қалон ба бор оварданд. Аз ин аҳволи лашқар бохабар шуда, Муовияи I бо сардории Язид, ки писари ӯ буд, ба он ҷо нерӯи ҳарбии нав фиристонд. Арабҳо бо ёрии ин қувва шаҳри Константинополро муҳосира карданд, вале онро ба даст дароварда натавонистанд. Бинобар ҳамин сабаб, то муддате аз баҳри он гузаштанд. Баъди якҷанд сол арабҳо Константинополро аз нав муҳосира карданд. Шаҳр аз тарафи хушкӣ ҷунон мустаҳкам буд, ки фатҳи онро имконнопазир мегардонд. Муҳосираи Константинопол қариб панҷ сол тӯл кашид. Оқибат Византия бо ёрии юнониҳо флоти арабҳоро торумор кард. Баъди ин арабҳо маҷбур шуданд, ки муҳосираи Константинополро катъ кунанд.

Хангоми лашкаркашии дујоми худ арабхо чазираи Кипрро ишғол карда, то халичи Босфор ва Шохи Тиллоии наздикии Константинопол рафта расиданд.

Дар замони ҳукмронии Муовияи I Хилофати Уммавиён давлати муттаҳидаю марказиятнок набуд. Лашкаркашон ва ҳокимони вилоятҳо бе назорат буданд. Бо вучуди ин на-мояндагони ашрофи қабилаҳои араб, ки онҳоро халифа ба вазифаҳои баланд таъин карда буд, панҷаки ганиматҳои ҳарбӣ ва андозии гункардашударо ба Димишқ равон мекарданд.

Дар минтақаҳои гуногуни Хилофат халифа ноибони худро таъин мекард. Вале на ҳамаи минтақаҳо ба ӯ итоат мекарданд. Миср пурра дар ихтиёри Амр ибни ал-Аса буд. Дар Ироқ бошад, ба халифа лозим меомад, ки қувва ба қор барад. Шиъаҳо ва хориҷшудагони дар инҷобуда ҳокимияти Муовияро эътироф накарда, роҳбари олии худ писари Алӣ – Ҳасанро, ки модараш Фотима – духтари Муҳаммад (с) пайғамбар буд, эътироф мекарданд. Онҳо Муовияро қинояткори ҳокимиятро бо зӯри қашидагирифта мешумориданд.

Хориҷшудагонро дар Ироқ ва Эрон хуб дастгирӣ мекарданд. Мардуми ин ҷо мартабаи халифа ва имоми шиъаро эътироф намекарданд.

ҶОЦИЛИ ҚАРБАЛО. Баъди вафоти Муовия ба тахти хилофати Уммавиён писари ӯ Язид нишаст. Ӯро Муовия ханӯз хангоми зинда буданаш вориси худ эълон карда, хост, ки ба мартабаи халифаи Димишқ расонад. Лекин мувофиқи анъанаи қабилаҳои Макка халифа бояд интихоб карда мешуд. Бо ҳамин сабаб муҳолифони ба Язид мерос додани тоҷу тахти хилофат қаҳру қазаби тарафдорони ин иқдомро ба вучуд овард. Ба ин иқдом махсусан авлоди Муҳаммад ва Алӣ зид баромаданд. Баромади аввалини ошқорони зидди Язид аз тарафи Ҳусейн доир гардид. Ӯ писари дујоми Алию Фотима ва набераи Муҳаммад пайғамбар буд. Ҳусейн худро вориси қонунии ҳокимияти олии Хилофати Уммавиён медонист.

Ҳусейн дар Макка аз ҳисоби қонибдорони худ дастаи мусаллаҳи 300-нафара ташкил намуда, ба Куфа раҳсипор шуд. Ба муқобили Ҳусейн ҳокими маҳаллии Уммавиён – Убайдулло ибни Зиёд бо лашкари сершумори худ баромад. Ӯ дастаи камшумори Ҳусейнро дар дашти Қарбало муҳосира намуд. Дар задухӯрди нобаробаре, ки соли 680 сурат гирифта буд, дастаи Ҳусейн пурра

торумор карда шуда, худи Хусейн ба шаҳодат расид. Ин фочиъа дар мохи муҳаррам ба амал омадааст. Бинобар ҳамин пайравони мазҳаби шиъа ҳар сол дар рӯзи шаҳодати Хусейн мотам мегиранд.

ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ДАР АҲДИ МАРВОНИҲО.

Халифа Муовияи II, ки ба тахти хилофат ба ҷои Язид нишаст, кори шоёне накарда, дере нагузашта, вафот мекунад. Ин хабарро шунида, лашкари Сурия ба Арабистон баргашта, номзадии Марвон ибни Ҳакимро ба вазифаи халифаи Димишқ дастгирӣ кард. Марвон ибни Ҳаким дар маҷлиси ҷонибдорони Уммавиҳо халифа эълон карда шуд. Вале ӯ баъди як соли ҳукмронӣ аз касалии тоун вафот кард.

Баъди вафоти Марвон Хилофати Уммавиёнро халифаҳо Абдулмалик ва Волиди I идора карданд.

Ҳангоми ба тахти Хилофати Уммавиён нишастани Абдулмалик танҳо Сурия ва Миср дар зери ҳокимияти халифаи Димишқ қарор доштанд. Аҳолии Арабистони Ғарбӣ ва Марказӣ, Ироқ ва вилоятҳои шарқии Хилофат ба ҳокими Макка – Абдуллоҳ ибни Зубайр итоат мекарданд.

Соли 691 Абдулмалик бо лашкари худ ба Куфа дохил шуда, Ироқро ба Уммавиён тобеъ кунанд. Соли дигар амалиётҳои ҳарбии Абдулмалик дар Ҳичоз оғоз ёфтанд. Ин вақт Ҳичоз дар зери ҳокимияти Ибни Зубайр буд. Ӯ талаб мекард, ки ҳоҷиёни ба зиёрати Каъба ба Макка омада ба ӯ савганд ёд кунанд. Барои ба Ибни Зубайр берун аз Арабистон пеш бурда натавонистани таблиғот Абдулмалик муқаррар намуд, ки ҳоҷиҳо ба ҷои Макка ба зиёрати Байтулмуқаддас раванд.

Расми 32.
Дар доруҳона.

Ба муқобили Ибни Зубайр ба Макка аз ҳисоби арабҳои Миср бо сардорин Ҳачҷоч ибни Юсуф лашкар фиристонда шуд. Ин лашкар баъди муҳосираи панҷафтаина Маккаро ишғол кард. Ибни Зубайр илочи муқобилиятро аз даст дода, аз модари пираш, ки қариб 100-сола буд, илочи воқеаро пурсид. Модари Ибни Зубайр духтари халифа Абубакр – хоҳари Ойша буд. Ӯ ба писараш маслиҳат дод, ки бар зидди Ҳачҷоч мубориза барад. Ҳамин тарик, Ибни Зубайр дар майдони набард ҳалок гардид. Бо фармони Ҳачҷоч каллаи Ибни Зубайри кушташударо ба Абдулмалик, ба Димишқ фиристонида, часадашро чормех карданд.

Баъди ҳалок шудани Ибни Зубайр халифа Абдулмалик Ҳачҷочро дар Ироқ ноиби худ таъйин намуд.

ЗАБТКОРИҲОИ МАРВОНИҲО. Забти шимоли Африко, ки он чоро арабҳо Мағриб меномиданд, ҳанӯз соли 683 оғоз ёфта буд. Он вақт лашкаркаши араб Оқба ибни Нафис, ки дохили Мағриб ба масофаи хеле зиёд даромада буд, ба доми қабилаҳои барбарҳо афтада, ҳалок шуд.

Дар охири асри VII лашкари арабҳо аз нав дар Мағриб пайдо шуда, шаҳри Карфағени Тунисро ишғол намуд. Дар оғози

Расми 33. Гумбаз дар меҳроби Масҷиди Курдоб.

асри VIII лашкаркаши араб Мӯсо ибни Нусайр ба Африқои Шимолӣ омада, дар ин ҷо ноиби аввали халифа шуд. Дар зери фармондеҳии Мӯсо ибни Нусайр лашкари арабҳо тамоми Мағрибро ишғол намуда, соли 709 ба соҳилҳои Атлантик баромад. Арабҳо дар рафти ин лашкаркашӣ ба муқовимати саҳти барбарҳо дучор шуда, талафоти калон ҳам дода буданд.

Баҳори соли 711 Мӯсо ибни Нусайр ба Пиреней, ки арабҳо онро "Андалус" меномиданд, ёрдамчии худ барбар Тарикро фиристод. Дар зери роҳбарии Тарик 300 араб ва

700 барбарӣ муттаҳид карда шуда буданд. Тарик бо лашкари худ ҳамон сол қаламрави зиёди Пиренейро ишғол кард. Соли 712 арабҳо флоти худро ба соҳилҳои Пиреней равон карданд. Ин дафъа ба артиши арабҳо худ Ибни Нусайр фармондеҳӣ мекард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Андалусро ишғол кунад.

Арабҳо ханӯз аз нимаи дуюми асри VII сар карда, дар ҳудудҳои Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Онҳо дар ин давра борҳо ба Бухоро ва шаҳру минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ҳуҷум карда, ғанимати зиёди қиматбаҳо ба даст оварда, баъд ба тарафи дарёи Аму ақиб бармегаштанд. Вале дар аввали асри VIII лашкари арабҳо дар зери роҳбарии ноиби халифа дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ба ишғоли Осиёи Марказӣ шурӯъ карда, Бухоро, Самарқанд, Хучанд ва шаҳру маҳалҳои дигари онро пайиҳам ба даст овард. Арабҳо дар зарфи 30 соли аввали асри VIII тавонистанд, ки тамоми Осиёи Марказиро ишғол намуда, дар ин ҷо ҳокимияти Хилофати Димишқро барпо намуда, дини исломро паҳн кунанд.

Марвониҳо дар лашкаркашиҳои худ дар самтҳои дигар низ муваффақиятҳои калон ба даст дароварда, Хилофати Димишқро ба империяи бузурги марказонидашуда табдил доданд.

ЛУҒАТ

Сулолаи Уммавиён – дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Ноиби халифа – дар минтақаҳои Хилофати Араб халифа намояндагони худро ҳоким таъйин мекард, ки онро ноиби халифа меномиданд.

Имоми шиъа – пешвои расмии мусулмонони шиъа аст.

Барбарҳо – қabilaҳои арабе, ки дар Африқои Шимолӣ суқунат доштанд.

Касалии тоун – вабо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи рафти таъсисёбии Хилофати Уммавиён нақл кунед.
2. Кадом ду шоҳи халифаҳои сулолаи Уммавиёнро медонед?
3. Суфияҳо Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Дар бораи муборизаи Муовияи I ва писари ӯ Язид бар зидди империяи Византия маълумот диҳед.
5. Оё арабҳо ба ишғоли Константинопол муваффақ шуданд?
6. Оё тамоми Хилофати Араб ба Муовияи I итоат мекард?
7. Дар бораи "фоҷиаи Карбало" чӣҳо медонед?

8. Чаро ба тахти хилофат нишастани Язид муқовимати калонро ба вуҷуд овард?
9. Дар бораи Марвониҳо маълумот диҳед.
10. Оё Шумо медонед, ки Абулмалик хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекард?
11. Марвониҳо кучоҳоро ишғол карда, ба Хилофати Димишқ ҳамроҳ намуданд?
12. Таърихи аз ҷониби арабҳо ишғол гардидани Мағриб ва Андалусро баён кунед.
13. Ибни Нусайр ва Тариқ ба арабҳо чӣ хизмат кардаанд?
14. Арабҳо Осиёи Марказиро кай ишғол намуданд?

§ 14-15. ХИЛОФАТИ АББОСИЁН

ШҶРИШИ АБҶМУСЛИМ. Дар замони таназзули ҳокимияти сулолаи Уммавиён ҳаракати озодихоҳонаи халқҳои хилофат авҷ гирифт. Қариб сар то сари онро шӯришҳо фаро гирифтанд. Шӯриши калонтарин дар Хуросон ба амал омад, ки сардори он Абӯмуслим буд.

Раёми 34. Манораи масҷид дар Кайруан (Тунис, асри IX).

Шӯриши Абӯмуслим соли 747 дар Марв оғоз ёфтааст. Бо даъвати ӯ мардуми Эрони Шимоли ва Осиёи Марказӣ ба муқобили ҳокимияти сулолаи Уммавиён бархостанд. Баъдтар шӯриш Эрони Ғарбӣ ва Ироқро низ фаро гирифт. Халифаи Димишқ Марвони II ба ноиби Хуросон Наср ибни Сайёр су-пориш дод, ки аз ҳисоби мардуми арабу эронӣ лашкар ҷамъ карда, шӯриши Абӯмуслимро, ки акнун барои тахту тоҷи Уммавиён хатарнок шуда буд, торумор кунад. Вале зӯри ӯ ба ин кор нарасид. Баръакс, ҷангро бохта, маҷбур шуд, ки пойтахти Хуросон шаҳри Марвро тарк карда, бо боқимондаҳои лашкар ба Нишопур равад, то ки аз нав аскар ҷамъ карда, бар зидди Абӯмуслим муборизаро давом диҳад.

Аз нақшаи ибни Сайёр бохабар шуда, Абӯмуслим бо сардории яке аз фармондеҳони беҳтарини худ бар зидди ӯ лашкар

фиристонд. Қўшуни фиристодан Абӯмуслим дере нагузашта дар Нишопур лашкари халифари торумор кард. Уммавиён гарчанде тамоми қувваашонро гун карда, як маротиба ба шӯришчиён зарба заданд, лекин аз ин зиёд кори дигаре карда натавонистанд. Абӯмуслим баъди ин шикаст лашкарашро боз ҳам зиёдтару боқувваттар карда, ба ҳучуми ҳалқунандаи зидди Марвони II раҳсипор шуд. Марвони II хост, ки лашкари Сурияро бар зидди Абӯмуслим истифода барад, вале вай нисбат ба худӣ ӯ душманона муносибат кард. Марвони II дар Сурия ба муроде ноил нашуда, ба Миср раҳсипор шуд, вале фармондеҳи Абӯмуслим – Абдуллоҳ ибни Алӣ бо лашкари калон ӯро думболагирӣ карда, то Миср рафт. Дар ин ҷо лашкари халифа ба бадқирдорие муттаҳам шуда, обрӯяш рехт. Халифа дар амал бе лашкар монда, хост ки ба Мағриб фирор кунад, вале дастгир ва қатл карда шуд.

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аз ғалаба бар Марвони II на шӯришчиён, балки Абулаббос истифода бурда, ба тахти Хилофати Бағдод нишаст ва асосгузори сулолаи нави халифаҳои араб шуд. Бо амри Аббос аъзоёни хонадони Уммавиён нест карда шуданд. Аз ин сулола танҳо як нафар – Абдурахмон ҷон ба саломат бурда, ба Испания гурехт ва соли 756 худро амири Андалус эълон кард.

Аз куштори Аббос Абӯмуслим ҳам начот ёфта натавонист. Ба ҷои он ки ба Абӯмуслим барои шикаст додани Марвони II миннатдорӣ изҳор кунад, халифаи нав ӯро ба зиндон партофта, баъди ҷанде қатл кард.

Расми 35. Масҷиди Умар – "Кубат-ас-Саҳро".

Халифаҳои сулолаи нав аз амаки Муҳаммад пайгамбар – Аббос оғоз ёфтааст. Яъне, чун авлоди Алӣ ибни Абӯтолиб Абулаббос ба хонадони пайгамбари Аллоҳ мансуб буд.

Аббос аз ғазаби Марвони II тарсида, дар Куфа пинҳон шуд. Баъди дар назди мардуми Куфа савганд ёд кардан Абулаббос ба шаҳри Анбар рафта, қароргоҳи худро ташкил намуд. Ба ин ҷо аз тамоми ғушаю қанори хилофат хешу табори ӯ чамъ омада, иброз доштанд, ки омадаанд, то ки ба халифай нав итлоат кунанд. Абулаббос 4 сол ҳукмронӣ карда, соли 754 дар синни 30-солагӣ вафот кард. Ҳангоми беморӣ Абулаббос бародари худ Абӯҷаъфарро вориси тахту тоҷи Аббосиён эълон кард. Баъди ба тахт нишастан халифай нав номи "Мансур"-ро гирифт, ки маънояш "ғолиб" мебошад.

ШАҲРИ БАҒДОД. Бағдод аввал "Мадина-ас-салом", яъне "Хонаи сулҳ ва некӯкорӣ" ном дошт. Ин шаҳрро халифа Мансур соли 762 дар ҷои деҳаи "суқ Бағдод", яъне "бозори Бағдод" бунёд кардааст. Номи Хилофати Бағдод аз номи пойтахти сулолаи Аббосиён гирифта шудааст.

Бағдод дар соҳили рости дарёи Дачла, шимолтари ҷуйи қалони Сарат, ки ин дарёро ба дарёи Фурот мепайваст, бунёд гардид. Барои сохтани шаҳри Бағдод бо амри Мансур мардуми Байнаннаҳрайн, Ироқ ва ҳатто Сурияю Эрон иҷборан ҷалб карда шуда буданд. Шумораи онҳо 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Соли оянда хазина ва идораҳои давлатии Аббосиён аз Куфа ба Бағдод кӯчонида шуданд. Сохтмони шаҳри Бағдод соли 766 анҷом ёфт. Атрофи Бағдодро ду девори гирди қалъа иҳота мекард. Баъди девор хандаки чуқури сероб мавҷуд буд.

Дар қисмати марказии шаҳр қасри халифа ҷойгир буд, ки он бо девори дохилӣ иҳота карда шуда буд. Ин қасро "Дарвозаҳои тиллоӣ" ё "Гумбази сабз" меномиданд, зеро боми толори тоҷу тахти халифа гумбази қалони ҷилдор дошт. Дар шафати қаср масҷид сохта шуда буд. Аз қалъа каме дуртар идораҳои давлатӣ, хобгоҳи ғорд, ҳарामी оилавии халифа ва амалдорони давлатӣ ҷойгир буданд. Зиндон аз қасри халифа каме дуртар воқеъ буд. Шаҳр чор дарвоза дошт – дарвозаи Басра, дарвозаи Хуросон, дарвозаи Сурия ва дарвозаи Куфа. Роҳҳои баромад аз ин дарвозаҳо аз маркази шаҳр оғоз ёфта буданд.

Шаҳри Бағдод дар асри IX ба яке аз шаҳрҳои қалонтарини тичоратию ҳунармандӣ табдил ёфта, тарафи ҷаби дарёи Дачларо

низ дар бар гирифта, ба маркази асосии маданияю маъмурии Хилофат мубаддал гардид. Тамоми Хилофати бузург аз тарафи халифаҳои Аббосиён аз ҳамин шаҳр идора карда мешуд.

ШҶРИШИ МУҚАННАЪ. ШҶриши Муқаннаъ дар Мовароуннаҳр соли 776 оғоз ёфта, то соли 783 давом кардааст. Ин ҳаракати оммавиरो "шҶриши сафедчомагон" номидаанд. Аз арабӣ тарҷумаи "Муқаннаъ" ҳамин маъниро дорад.

Муқаннаъ дар аввал ҳам муқобили Абӯмуслим ва ҳам муқобили Аббос буд. Бо сабаби таблиғоти зидди Аббосиён Муқаннаъро халифа Мансур дар Марв дастгир карда, ба яке аз зиндонҳои Бағдод партофт. Вале ӯ дере нагузашта, аз он ҷо гурехта, ба Марв баргашт. Баъд аз Марв ба Мовароуннаҳр омада, мардумро ба муборизаи зидди арабҳо даъват намуд.

Дар ғойбии Муқаннаъ дар Мовароуннаҳр "шҶриши сафедчомагон" васеъ паҳн шуда, қисми зиёди водиҳои Қашқадарё ва Зарафшонро фаро гирифт. Дере нагузашта шҶриш ба Бухоро ҳам омад.

Сабаби дар зери парчами Муқаннаъ муттаҳидшавии мардуми Мовароуннаҳр он буд, ки баъди омадани арабҳо мардуми меҳнаткаш озодии худро аз даст доданд. Арабҳо кишоварзон ва хунармандонро бо андозҳои миёншикан қашшоқ карданд. Ғайр аз ин, арабҳо аҳолии Мовароуннаҳрро дар сохтмони иншоотҳои бинокорӣ, кандани ҷӯй, роҳҳо ва корҳои дигари ҷамъиятӣ бепул истифода мебарданд.

Муқаннаъ ба Осиёи Марказӣ омада, ба тобеонаш фармуд, ки дар кӯҳи Санам қалъаи мустаҳкам созанд. Ин фармони Муқаннаъ бо тезӣ иҷро карда шуд.

*Расми 36.
Марокаш
ва заминҳои
ба он ҳамсоя.
Харитаи асри
XV-и аврупоӣ.*

Халифа Махдӣ, ки дар Нишопур буд, ба муқобили Муқаннаъ артиши сершумору пурзӯри худро сафарбар кард. Халифа ба Нишопур барои он омад, ки дар мубориза бар зидди Муқаннаъ шахсан роҳбарӣ кунад. Махдӣ аксарияти фармондеҳони артишро барои бечуръатию ноӯҳдабарой аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷои онҳо дигаронро таъйин намуд. Сарфи назар аз ин дар ибтидо ӯ шӯриши "сафедҷомагон"-ро пахш карда натавонист. Ба Махдӣ лозим омад, ки барои ин кор 7 сол сарф кунад. Дар муҳорибаи охирин ҳам шӯришчиён қалъаи худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд, гарчанде ки лашкари халифа аз онҳо чандин маротиба зиёд буд.

Вақте ки лашкари халифа қалъаро фатҳ мекунад, Муқаннаъ заҳр хӯрда, мемирад. Шӯриши "сафедҷомагон" шикаст хӯрд. Ҳамин тарик, дар Мовароуннаҳр умри ҳокимияти Аббосиён боз якчанд даҳсолаи дигар дароз шуд.

ИДОРАИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Хилофати Бағдод давлати исломӣ буд. Мувофиқи қонунҳои мазҳаби суннӣ халифаи Аббосиён вазифаи имом ва амир, яъне ҳокимияти динӣ ва дунявӣ хилофатро дар ихтиёри худ дошт. Халифа ҳамчун сарвари мусулмонон, ворис ва муовини Муҳаммад пайгамбар ва ҳатто намояндаи Аллоҳ дар Замин, аз ин рӯ, соҳиби олии тамоми замин ва бонгарихои дигари мамлакат ба шумор мерафт. Ҳокимияти халифа номаҳдуд, яъне мутлақ буд. Табақаи болоии ин мутлақиятро аъзоёни сулола ва наздикони дигари халифа ташкил менамуданд. Ноибони халифа дар вилоятҳо аз тарафи халифа таъйин карда мешуданд ва танҳо ба ӯ итоат мекарданд.

Расми 37. Нақшу ниғори манораи масҷиди ал-Ҳаким дар Қоҳира.

Азҳудқунии андозҳо аз тарафи ноибони халифа кирдори ғайриқонунӣ шуморида шуда, гунаҳкор ба ҷазои саҳт гирифтӣ карда мешуд.

Ашрофони араб танҳо хилофатро идора карда наметавонистанд. Нуфузи ашҳоси маъруфи эронӣ то андозае баланд буд, ки халифаҳо маҷбур шуданд хилофатро бо ҳамроҳии онҳо идора кунанд.

Мансури Аббосӣ номҳои мақомоти ҳокимияти марказӣ ва тарзи идоракунии хилофатро мисли Сосониён таш-